

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Jáchym Černý

Reformy Mustafy Kemala Atatürka

v dobové československé reflexi

The Interwar Czechoslovak Perception of Mustafa Kemal Atatürk's
Reforms

Praha 2013

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Vojtěchovský, PhD.

Poděkování

Chtěl bych tímto poděkovat PhDr. Ondřeji Vojtěchovskému, PhD. za odborné vedení mé práce a za čas a trpělivost, kterou mi během jejího vypracování věnoval.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

podpis

Klíčová slova

Mustafa Kemal Atatürk; Turecko – reformy; československo-turecké vztahy; orientalismus; stereotypy; obraz druhého

Key words

Mustafa Kemal Atatürk; Turkey – Reforms; Czechoslovak-Turkish Relations; Orientalism; Stereotypes; Image of the Other

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá reformní politikou prvního tureckého prezidenta Mustafy Kemala Atatürka a zkoumá dobovou československou reflexi daného tématu na příkladu diplomatických zpráv a nejdůležitějších dobových novin. Četnost článků o reformách je zachycena v úvodu pomocí metody sondy vybraných titulů pro říjen a listopad roku 1933, kdy Turecká republika slavila deset let od svého založení.

Druhá kapitola se týká samotných reforem, které nejsou řazeny chronologicky, ale jsou zde rozčleněny do větších tematických bloků.

Třetí kapitola se zabývá samotnou československou reflexí reforem na příkladu diplomatických depeší zasílaných z Turecka a v denním tisku. Články byly vybírány z hlavních periodik s pokud možno celostátní působností. Cílem analýzy je odhalit dobový diskurs o Atatürkových reformách, v širším úhlu pohledu se pak práce snaží zachytit obraz Turků, jak je zobrazoval meziválečný tisk v Československu.

Abstract

This bachelor thesis is focused on reformist policy of first Turkish president Mustafa Kemal Atatürk. The contemporary Czechoslovak reflection of these reforms in diplomatic correspondence and principal newspapers is examined. The frequency of articles about Atatürk's reforms is outlined in introduction by examination of several chosen newspapers during October and November 1933, when the Republic of Turkey celebrated its 10th anniversary.

The second chapter follows republican reforms and divides them into larger blocks by their subject instead of chronological order.

In the third chapter the overall Czechoslovak reflection on a sample of diplomatic dispatches sent by delegates from Turkey and daily press is examined. Articles are chosen from main journals with preferably nationwide impact. In the analysis of articles, the focus is given on those with critical and evaluative features. The analysis aims to reveal the contemporary discourse about Atatürk's reforms. In a wider approach, this thesis studies image of Turks as they were pictured in diplomatic reports and papers of interwar Czechoslovakia.

Obsah

1	ÚVOD	1
1.1	METODOLOGIE PRÁCE	1
1.2	K CHARAKTERU POUŽITÉ LITERATURY	2
1.2.1	Diplomatické prameny	3
1.2.2	Dobový tisk	4
1.2.3	Metoda sondy	7
2	REFORMY PREZIDENTA ATATÜRK	11
2.1	NÁSTIN PŘEDREPUBLIKÁNSKÉHO OBDOBÍ	11
2.1.1	Reformy za pozdních Osmanů	11
2.1.2	Osvobozenecá válka	13
2.2	TURECKÁ REPUBLIKA	15
2.2.1	Šest pilířů kemalismu	17
2.3	ZRUŠENÍ SULTANÁTU A CHALÍFÁTU	20
2.4	ANKARA JAKO HLAVNÍ MĚSTO	22
2.5	JAZYKOVÉ ZMĚNY	23
2.5.1	Zavedení latinské abecedy	25
2.5.2	Zrod turečtiny	26
2.5.3	Zavedení rodinných příjmení	27
2.6	SEKULARIZAČNÍ SNAHY	27
2.6.1	Sekularizovaná výuka	28
2.6.2	Kloboukový zákon	29
2.6.3	Odhalení první sochy člověka v Turecku	30
2.6.4	Občanský zákoník	31
2.7	ZROVNOPRÁVNĚNÍ ŽEN	32
3	ČESKOSLOVENSKÁ REFLEXE ATATÜRKOVÝCH REFORM	37
3.1	OBRAZ TURKŮ VE STARŠÍ LITERATUŘE	37
3.2	OBRAZ MUSTAFY KEMALA V DIPLOMATICKÝCH PRAMENECH	38
3.3	TISK K HODNOCENÍ MUSTAFY KEMALA	44
3.4	K POJMENOVÁNÍ MUSTAFY KEMALA	51

4	ZÁVĚR	54
5	PRAMENY A LITERATURA	56

1 Úvod

Téma Atatürkových reforem mě zaujalo pro svou unikátní pozici, kterou zaujímá v širší kategorii analogických procesů týkajících se zakládání republik a reformních snah o očistu od původního režimu. V dlouhém čase historického plynutí nastávají dříve či později epochy rychlých a náhlých změn. Jedná se o časy bouřlivé, kdy během krátké doby nový stát nahradí původní režim, jenž předtím fungoval mnohá staletí. Výjimečnost vývoje v poválečném Turecku tkví právě v pomyslné vzdálenosti, kterou bylo třeba překonat, jestliže Turci chtěli dohnat evropský vývoj. Procesy, které na Západě trvaly mnohdy celá desetiletí, možná i staletí, se v Turecku náhle musely uskutečnit během několika málo let. Obrovská komprese změn, probíhajících navíc nejčastěji náraz, je tudíž nesmírně zajímavou látkou pro studium. Jedná se o zhuštěné období, pomyslnou laboratoř dějin, kde je možné zkoumat zrychlenou reakci jindy dlouhodobého vývoje. Navíc výsledek celého snažení nebyl zdaleka tak jednoznačný, jak by se z dnešního pohledu mohlo zdát. Úspěch Turecké republiky skutečně úzce souvisí s osobou samotného Mustafy Kemala Atatürka, tedy člověka, na kterého lze nahlížet jako na otce zakladatele moderního tureckého státu a pokrokového reformátora, ale odlišnou optikou mnohé jeho kroky a postupy snesou srovnání s tehdejšími autokratickými až fašizujícími režimy.

1.1 Metodologie práce

Práce si klade dva základní cíle. Jednak uvedení do problematiky společenských změn, jež se v poválečném Turecku odehrávaly, a hlavně rozbor a interpretaci dobové československé reflexe, tedy pohledu na reformy a diskurs na stránkách tisku a v diplomatických pramenech. V případě dobové československé reflexe jsem vysledoval články týkající se reformních procesů a následně posoudil a analyzoval použité výrazové prostředky, případnou zaujatost či naopak nestrannost v přístupu k hodnocení reformních kroků. Práce si neklade za cíl úplné vyčerpání tematiky, například rekonstruovat v plné míře československé dobové veřejné mínění o Turecku. Pro tento účel by bylo potřeba zohlednit i ego-dokumenty, tedy dopisy, paměti a vzpomínky, reakce čtenářů odborných knih a článků. Přesto věřím, že i na příkladu diplomatických pramenů a zejména tisku lze dobovou reflexi poměrně dobře ilustrovat.

Už samotná volba výrazových prostředků jak u novinářů, tak i u diplomatů napoví mnoho o československém pohledu na dění v meziválečném Turecku. Zejména novináři totiž měli velký podíl na celkovém obrazu Turecka, neboť noviny v té době tvořily nenahraditelný zdroj informací o všeobecném dění ve světě. Úvodní části práce se proto podrobněji věnují důležitosti denního tisku za první republiky a charakteru diplomatických zpráv, aby byl umožněn snadnější výklad v závěrečné kapitole o dobové reflexi. Druhá kapitola je věnována tematice samotných reforem, kdy těžiště zkoumaného období leží v letech vlády prvního tureckého prezidenta, tedy mezi roky 1923 a 1938, s tím, že stěžejní změny se odehrávaly zejména na přelomu 20. a 30. let. Úvodní pasáže kapitoly pochopitelně přesahují i do dřívějších osmanských dob. Jednou z možností při líčení reformních kroků bylo postupovat chronologicky tak, jak změny postupně přibývaly. Zdálo se mi však vhodnější reformy rozčlenit do větších bloků podle společného jmenovatele. Po zralé úvaze jsem opustil i poměrně časté členění podle takzvaných šesti pilířů kemalismu¹ a rozhodl jsem se pro vlastní schéma. Přesto stojí za to se o šesti pilířích alespoň rámcově zmínit. Pojmy jako nacionalismus či populismus jsou dodnes všeobecně známé a hojně užívané kategorie. V Turecku 30. let ale měly někdy své specifické konotace a je třeba je chápat jinak, než by se na první pohled mohlo zdát. Rád bych se proto stručně zmínil o nejdůležitějších rozdílech mezi jejich dnešním a tehdejším pojetím. Ve třetí kapitole se věnuji už přímo československé reflexi společenských reforem prezidenta Atatürka. Mým záměrem bylo posoudit a zanalyzovat výrazové prostředky používané v tisku i diplomatických zprávách, nalézt případnou zaujatost či naopak nestrannost v přístupu k hodnocení reformních kroků a následně posoudit celkový charakter náhledu na Atatürkovy reformy i na jeho osobnost jako takovou. Vycházel jsem zde z premisy, že obraz Turků, ukotvený už v novověku jako značně negativní, byl v souvislosti se založením republiky (turecké a vlastně i té československé) vystaven možnosti přehodnocení. Zda k tomu skutečně došlo a případně v jaké míře je jednou z klíčových otázek mé práce.

1.2 K charakteru použité literatury

Pro účel sepsání bakalářské práce jsem vycházel ze tří okruhů zdrojů. Základ tvoří sekundární literatura k širšímu období novodobých a nejnovějších dějin oblasti

¹ Jedná se o revolucionismus, reformismus, sekularismus, nacionalismus, populismus a etatismus. Celý pojem bude podrobněji vysvětlen níže.

Blízkého východu a Malé Asie. Použil jsem publikace napsané českými autory, překlady zahraničních děl i práce, jež dosud nejsou k dispozici v českém jazyce. Mým cílem nebylo zkoumat osobnost prezidenta Atatürka², práce se soustředí zejména na reformní politiku jako takovou. Jelikož společným jmenovatelem většiny změn v Turecku bylo vymezení se vůči starému, islámskému zřízení, vycházel jsem i z literatury k problematice islámu³. Pro základní přehled v oblasti islámu z nejrůznějších úhlů pohledu jsem použil práce českých arabistů a islamistů Eduarda Gombára, Luboše Kropáčka, Adély křikavou, Miloše Mendela a Zdeňka Müllera. Třetí důležitý okruh sekundární literatury představují práce věnující se obecněji česko-islámským vztahům a tématice my a oni, kterou podrobně zachycuje publikace *Islám a české země*⁴. Metodologicky přínosná pro mě byla i práce Tomáše Rataje *České země ve stínu půlměsíce*.⁵

1.2.1 Diplomatické prameny

Druhý okruh pramenů je diplomatické provenience. V archivu Ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV) jsem studoval zprávy našich diplomatů z 20. a 30. let minulého století. Vycházel jsem zejména z bohatých fondů běžných i mimořádných politických zpráv zasílaných nejprve z Cařihradu a poté Ankary⁶. Pro potřeby kapitoly o vztahu českého a tureckého hospodářství jsem použil i fondy národohospodářské sekce AMZV. Základ širokého toku informací, jnež proudil mezi jednotlivými zastupitelskými úřady a Černínským palácem, představovaly řádné politické zprávy. Byly posílány obvykle s měsíční periodicitou a shrnovaly vývoj, jenž se udál od zprávy předcházející. Řádné politické zprávy jsou pro mou práci důležité pro svůj bilanční a shrnující charakter. Při jejich psaní museli diplomaté použít své stylistické schopnosti k sepsání textu, jenž má být dostatečně informativní a zároveň stručný. Mimo pravidelný rámec řádných politických zpráv přicházelo do Prahy i velké množství sdělení mimořádných. Mohlo se jednat o přílohy k předcházejícím zprávám nebo

² Z mnoha životopisů prvního tureckého prezidenta lze uvést alespoň některé z nich. Sonyel, Salahi Ramsdan: *Atatürk. Founder of Modern Turkey*, Ankara, Turkish Historical Society Printing 1989.; Kinross, Patrick Balfour: *Atatürk. The Rebirth of a Nation*, London, Phoenix 2001.; Mango, Andrew: *Atatürk*, London, Murray, 1999.

³ Islám totiž můžeme chápat nejen jako náboženství, ale i jako celkový způsob života.

⁴ Bečka, Jiří, Mendel, Miloš: *Islám a české země*, Olomouc, Votobia 1998.

⁵ Rataj, Tomáš: *České země ve stínu půlměsíce*, Praha, Scriptorium 2002.

⁶ O stěhování československého zastupitelského úřadu a celkovém významu nového tureckého hlavního města bude pojednáno níže.

o informace v případě náhlých událostí. I v narychlo psaných zprávách pochopitelně nalezneme otisk osobnosti pisatele. Nejvíce shrnující a bilanční jsou pak výroční čtvrtletní zprávy. Ty představují plnohodnotnou analýzu dobové situace a jejich autoři se nebojí ani činit prognózy pro budoucí vývoj. Podstatou konzulátů a vyslanectví bylo a je reprezentovat československé zájmy v cizině a pod takto široké konstatování pak spadá veliké množství úkolů. Dnešní doba skýtá možnost sledovat dění na opačné straně planety doslova v reálném čase. Pokud rozumíme příslušnému jazyku, máme téměř totožný přístup k oficiálním informacím jako obyvatelé dané země. Stav informační propojenosti (či globalizace) byl pochopitelně v první polovině 20. století v porovnání s dneškem nesrovnatelně menší. Zde se nám proto zjevuje nezastupitelný význam zpráv zasílaných diplomatickými zástupci pro fungování samotných zahraničních vztahů. Zprávy se zároveň svým dílem podílely i na budování obrazu Turků v meziválečném Československu. V teoretické rovině skutečně politické zprávy tvoří dílek mozaiky celkového pohledu na oblast Balkánu a Anatólie. Nesmíme však zapomínat, že diplomatické zprávy byly určeny pro úzký okruh lidí z vedení státu, v porovnání s denním tiskem a jeho čtenáři se jednalo o mizivé číslo. Jejich hlavním přínosem pak zůstává to, že více vypovídají o osobnosti a názorech pisatele, tedy československých diplomatech samotných. O jejich vzdělání a dalším působení pojednává podrobněji kapitola o československé reflexi. Už zde by ale bylo vhodné zmínit, že i přes veškeré nároky kladené na profesionalitu diplomaté vyrůstali a vzdělávali se v ryze evropském prostředí. Do Turecka přijeli v podstatě zformovaní a zároveň si s sebou přinesli i jisté představy, někdy možná až stereotypy. Je proto zajímavé sledovat, jak se s odlišným prostředím vyrovnali a jak o něm psali. Je pochopitelné, že v případě zasílaných depeší byl kladen důraz na srozumitelnost sdělení a výpovědní hodnotu. Přesto lze v politických zprávách odkrýt i mnoho osobních postřehů a názorů jejich autorů. Oproti jiným zasílaným dokumentům⁷ mají totiž politické zprávy analytický charakter, do kterého se více promítne názor pisatele, než by tomu bylo v případě překladů zákonů nebo převzatých agenturních zpráv.

1.2.2 Dobový tisk

Třetí pramen důležitý pro kapitolu o československé reflexi pak představují texty z dobového tisku. Za výchozí zdroj mi posloužil zevrubný seznam článků o Turecku

⁷ Diplomaté na ministerstvo posílali i velké množství překladů dobových zákonů a nařízení, dále svodky z tureckého tisku, záznamy z jednání a mnohé další převzaté dokumenty.

v češtině, který je otištěn v příloze k publikaci Keiser, K.; Neumann, Ch.: *Dějiny Turecka*, Praha, 2010. Ze seznamu jsem vybíral texty týkající se reforem z epochy Turecké republiky. Použitý seznam článků rozhodně nezachycuje veškerou novinovou produkci tehdejší doby, cílí na největší deníky pokud možno celostátního rozsahu a také na texty rozsahem delší. Vybrané články jsem studoval v Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea. Jak již bylo řečeno, seznam článků, který jsem měl k dispozici, rozhodně není úplný. Jako druhý zdroj novinových článků o Turecku jsem proto použil i výstřižkový archiv Ministerstva zahraničních věcí (MZV) pro oblast Turecka. Ačkoliv by se mohlo zdát, že se jedná o zdroj diplomatické provenience, záměrně jsem fond zařadil až do třetí kategorie pramenů. Jeho obsahem nejsou autorské texty či postřehy československých diplomatů, ale shromážděné články z československého i zahraničního tisku, mnohdy i ty, které figurují v seznamu z publikace *Dějiny Turecka*. Výstřižkový archiv měl sloužit jako doplnění primárního seznamu článků, zároveň je možné na jeho příkladu posoudit, jakým způsobem fungovala samotná výstřižková služba. Výstřižkový archiv MZV⁸ sloužil v době svého vzniku jako informační příručka pro zaměstnance ministerstva zahraničních věcí. Vychází z činnosti národně-propagační služby České národní rady a potřeby rychlého přísunu aktuálních informací. Od roku 1920 fungoval přímo tiskový archiv při zpravodajské sekci MZV. Hlavní agendu archivu představovalo shromažďování článků o nejdůležitějších událostech domácí i zahraniční provenience. Instituce je od počátku otevřena i novinářům a historikům pro jejich vlastní odborné rešerše. Úvodní inventární pomůcka k výstřižkovému archivu MZV uvádí, že denně se takto zpracovalo na 100 až 120 výstřižků z českého tisku. Sledované období 1924–1937 je množstvím článků srovnatelné s časově kratším, avšak na světodějné události bohatším obdobím let 1920–1923, kdy v centru dění ležela otázka mírové smlouvy s Tureckem i řecko-turecká válka a související aktivity velmocí. Téma společenských reforem nebylo v československém tisku zdaleka tak reflektované, jako tomu bylo v případě dění okolo mírových smluv. Co se týče zastoupení jednotlivých titulů mezi výstřižky, pro rané období ve velké míře převažují články z *Národních listů*, v klíčovém období vlády prezidenta Atatürka je zastoupeno mnohem širší spektrum dobových titulů. Nejexponovanějšími zůstávají nadále *Národní listy*,

⁸ Údaje použité v následující pasáži pocházejí z archivní příručky č. 626 o výstřižkovém archivu pro období 1916–1944. Celý výstřižkový archiv se v současnosti nachází ve fondech Národního archivu v Praze Na Chodovci.

pouze o pár článků méně mají *Lidové noviny*, *Národní politika* a *Československá republika*. U posledně jmenovaného titulu je ovšem třeba uvést, že vybrané články ve velké většině nepřesahují rozsah jednoho odstavce a svým charakterem se blíží jednoduchým agenturním notickám. Tvůrci výstřižkové služby neopomněli ani *České slovo*, *Právo lidu*, *Národní osvobození* nebo *Reformu*. Z cizojazyčného tisku zde nalezneme tituly francouzské, německé a anglické. Jak z uvedené krátké analýzy vyplývá, novinové články tvořily i důležitou součást informační výbavy samotného ministerstva zahraničí. Význam tisku v meziválečném Československu byl tedy značný nejen mezi běžnými čtenáři, ale i mezi státními zaměstnanci a odborníky.

Denní tisk za první republiky zajišťoval nenahraditelný zdroj informací a až do 30. let, kdy se začal rozmáhat rozhlas, měl téměř naprostý monopol. Od založení republiky neustále stoupal počet dostupných titulů, vrcholu dosáhl ve 30. letech. Zdeněk Kárník uvádí ve své publikaci *Československo v éře první republiky*, Praha 2003, že roku 1936 jen v hlavním městě vycházelo na 1 400 různých titulů⁹. I když deníky tvořily pouze část, stále jde o ohromující číslo. Specifikem doby byl rovněž silný regionální charakter jednotlivých novin, tedy zaměření a distribuce pro jeden kraj či jen město. V případě stranického tisku, který patří na poli deníků mezi nejběžnější, je logické soustředění do administrativního i politického centra republiky, do Prahy. Redakce velkých deníků nejčastěji sídlily v Praze a přidružené pobočky v regionech se lišily větší či menší mírou autonomie. Například agrární strana vlastnila desítky deníků, obdeníků a týdeníků po celé republice. V Čechách se jednalo o čtyři deníky: *Venkov*, *Večer*, *Lidový deník* a krátce vydávané *Zrno*, v Brně o *Svobodu*, *Brněnskou Svobodu* a *Deník Cep*. Strana disponovala tiskárnami nejen v Praze a Brně ale i v Hradci Králové, Jičíně, Mladé Boleslavi, Plzni, Strakonici, Havlíčkově Brodě, Přerově, Opavě a Jihlavě. I když ne všechny deníky a týdeníky vycházely po celé meziválečné období, celkový počet agrárnických titulů se blíží šedesáti.¹⁰ U nezávislého tisku bylo regionální zaměření obdobné s čestnou výjimkou *Národních novin* vydávaných v Praze, jež jako jedny z mála přesáhly zemské hranice a našly své čtenáře i na Moravě. Opačným směrem pronikly původem brněnské *Lidové noviny*.

⁹ Kárník, Zdeněk: *České země v éře první republiky. Díl I.*, Praha, Libri 2003, s. 327.

¹⁰ Údaje pocházejí z publikace Kubíček, Jaroslav: *Noviny České republiky. Část 2., Přehledy, rejstříky*, Brno, Lector benevolus 2004., s. 20–26.

1.2.3 Metoda sondy

Pro detailnější nastínění celkové periodicity článků o Turecku v dobovém československém tisku jsem zvolil metodu sondy při vědomí všech rizik, která tento postup obnáší. Výsledná zjištění nemají za cíl vyvozovat jednoznačné závěry, ale spíše posloužit jako ilustrace analýzy tisku. Jak už název metody napovídá, její záběr je poměrně úzký. Jde o namátkovou sondu do vybraných titulů za účelem zjištění, kolik článků a jaké kvality se v dané době objevilo. Zvolil jsem období října a listopadu roku 1933, kdy Turecká republika slavila deset let od svého oficiálního založení 29. října 1923. Časový rozestup dvou měsíců má za úkol podchytit články vycházející ještě před datem výročí a ty, které se ke čtenáři dostaly až dlouho po něm. Vzhledem k tomu, že o pouhý den dříve slavila výročí i Československá republika, bylo zajímavé sledovat, kolik prostoru věnují jednotlivé redakce turecké problematice. Zhodnocení deseti let fungování republiky navíc staví novináře před úkol shrnout dosavadní vývoj a uvažovat v dlouhodobější perspektivě, než je v denním tisku obvyklé. Celou záležitost je totiž třeba posuzovat i v rámci edičního plánu tehdejších novin. Zahraniční rubrika měla svůj poměrně pevně daný rozsah, a pokud zpráva nepronikla na titulní stranu, musela se vejít mezi ostatní informace z celého světa. Proto jsou nejčastějšími zprávami z Turecka noticky o délce jednoho odstavce s čistě informativním, až agenturním charakterem sdělení. Delších článků, které se věnují problematice reforem komplexněji, bylo bohužel mnohem méně.

V *Českém slovu* vyšel článek o turecké problematice pouze jeden, svým rozsahem ale předčil mnohé jiné. Text byl publikován 26. října, tedy ještě před samotným výročím, pod názvem „Deset let nového Turecka“. Doplnují ho dokonce dvě fotografie, což je v kontextu ostatních zpráv značná výjimka. Po stručném úvodu týkajícím se samotného vybojování samostatnosti si text všímá konce vlády dervišů, kde „pod rouškou hluboké nábožnosti kvetly všemožné neřesti, obyvatelstvo se vášnivě oddávalo požívání omamných jedů a jeho netečnost ve všech oborech lidské činnosti se stala příslovečnou.“ Na vrub dervišů přičítá i přílišné hájení starého písma, jež jim mělo zajišťovat exkluzivitu vzdělanosti. V jinak kladném hodnocení reforem článek přiznává, že rubem domácí politiky bylo zanedbání zahraničněpolitických vztahů. Na závěr pisatel neopomenul zmínit fakt, že mnozí Čechoslováci pomáhali při budování tureckého státu.

Lidové noviny se podle očekávání soustředily zejména na domácí otázky a oblast kulturní, ale i zahraničním událostem byl věnován prostor. Za dva sledované měsíce mohl čtenář nalézt celkem osm zpráv týkajících se Turecka. Tématem dobré poloviny z nich byly turecko-jugoslávské vztahy. Nalezneme zde i zmínku o odhalení sochy Mustafy Kemala v Řecku. Žádná ze zpráv se nedostala na titulní stranu, poněvcole vycházely v zahraniční rubrice a jejich délka kolísala mezi jedním a dvěma odstavci. Klíčový článek o výročí otištěný 3. listopadu na třetí straně pod názvem „Turecko oslavilo jubileum rozvojem školství“ kde se čtenář mohl dozvědět o otevření čtyř set nových škol a o svážení půdy z celé země do Ankary k navršení takzvaného pahorku národní jednoty.

Národní listy se v průběhu října a listopadu tureckému výročí přímo nevěnovaly, desátého listopadu otiskly text nazvaný „Gazi Mustafa Kemal“ s podtitulem „Jak rostl“. Autorka Věra Rosenbergová vysvětlila, proč se neustále skloňuje Atatürkovo jméno: „Ne proto, že se jedná o hlavu státu, nýbrž že málokdy je historický děj takového rozsahu tak výhradním dílem jednoho člověka, jako v případě osobnosti Gaziho Mustafy Kemala paši.“ Následují stručné životopisné údaje včetně neobvyklé informace o neorientálně modré barvě Mustafových očí. Při líčení jeho vojenské kariéry autorka neopomněla zmínit i krátký pobyt v Karlových Varech v roce 1918. Následujícího dne vyšlo na čtvrté straně pokračování s podtitulem „Jeho dílo“. Text se nese v podobně oslavném duchu, líčí dramatický zrod republiky a uvádí i původ přízviska Gazi (Vítězný). Systém jediné politické strany obhajuje tvrzením, že Turecko už si politických stran užilo dostatek. V závěru se autorka vymezila vůči podle ní nejčastějšímu pojmenování Atatürka, diktátor. Tvrdí, že „v Turecku demokracie je a ta spočívá a klidně se vyvíjí na dlani otce vlasti. Poměr mezi národem a otcem vlasti nepodléhá žádnému politickému měřítku, je to prostě největší štěstí, které národ může potkat.“

Národní osvobození přineslo zmínku o tureckém výročí 31. října 1933. Dobré tři čtvrtiny celého článku zaujímá rozsáhlý citát Mustafy Kemala o dosažených úspěších během prvních deseti let budování republiky. Ve zbytku prostoru je ještě zmíněna obligatorní vojenská přehlídka a zpěv hymny. O tři dny později původní informaci doplnila krátká noticka o založení čtyř set nových škol a budování Pahorku národní

jednoty v Ankaře. List se podrobněji věnuje dvěma dalším listopadovým výročím. Na titulní straně připomíná patnáct let od vzniku Polska a Lotyšska.

Národní politika jako celek zaujímá výjimečné postavení svým důrazem na zahraniční události. Nejinak tomu je ve sledovaném období října a listopadu 1933, během dvou měsíců se čtenář mohl dočíst o dění v Malé Asii hned patnáctkrát. Už patnáctého října avizuje blížící se výročí článek o zahraničních návštěvách v Ankaře. Poslední říjnový den vyšla krátká zmínka o vojenské přehlídce a projevu prezidenta při oslavě výročí. A konečně druhého října byl otištěn obsáhlý článek nazvaný „10 let Turecké republiky“ stávající se z rozhovoru s tureckým chargé d'affaires v Praze H. Vasii Beyem.

Agrárnický *Venkov* se tureckému výročí věnoval až v únoru následujícího roku.¹¹ Během listopadu uveřejnil článek k volebnímu právu žen a cestopisný text v rubrice feuilleton.

Celkově lze konstatovat, že v zahraničních rubrikách většiny novin převažují zprávy z klíčových zemí tehdejšího dění. Na prvním místě z Německa (právě probíhal Lipský proces) dále Francie, Velké Británie, nechybí ani malodohodová Jugoslávie a Rumunsko. Zprávy z Asie, Jižní Ameriky a Afriky vycházely jen sporadicky. Pro země, které leží mimo oblast bezprostředního zájmu také platí, že zprávy o dlouhodobějších událostech vycházejí mnohdy se značným časovým zpožděním. V případě zemí Orientu lze četnost zpráv z Turecka porovnat kupříkladu s děním v Číně pro listopad 1928. Během sledovaného měsíce je v novinách *Venkov* Turecko zmíněno celkem třikrát, zatímco Čína šestkrát. Stojí za zmínění, že *Venkov* coby Ústřední list Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu často akcentuje právě republikánské zřízení ve východních zemích.¹² Charakter zpráv ze sledovaného měsíce nepřesáhl formát kratších zmínek o cizokrajném dění, nejčastěji v rubrice *Z celého světa*. Tematika zpráv až na čestnou výjimku zmínky o přesunutí dne pracovního klidu z pátku na neděli zůstává v rovině téměř až černé kroniky: konkrétně v listopadu 1928 se jednalo o zavraždění turecké princezny a výbuch továrny na střelný prach, v případě Číny šlo o hladomor sužující zemi, popravu pirátů a krveprolití v severočínských městech. I když je Turecko ze všech orientálních zemí prakticky nejbližší, nedá se říci,

¹¹ Nuri bey, Suphi: *Deset let kemalismu a turecké republiky* in: *Venkov* 3. 2. 1934.

¹² Připomeňme, že Číňané vyhlásili republiku už roku 1911.

že by články o něm dominovaly nad dalekým Japonskem nebo Čínou. Spíše se zdá, že z rozlehlé oblasti asijského kontinentu noviny akcentovaly právě země, kde se v danou dobu odehrávaly převratné změny, což je i příklad Číny, jež se stala předmětem japonské agrese.

2 Reformy prezidenta Atatürka

2.1 Nástin předrepublikánského období

Reformy prezidenta Atatürka je třeba vnímat v kontextu rozpadající se Osmanské říše, státního útvaru na pomezí Evropy, Asie i Afriky, a nutné krize vyplývající z tohoto rozpadu. Konec devatenáctého a začátek dvacátého století se nesl ve znamení mohutných proměn prakticky po celém tehdejší světě. První světová válka ukončila dlouhotrvající „ancien régime“ nejen ve střední Evropě ale i na evropské periferii. Pro lepší pochopení poválečných událostí v Turecku je třeba začít s reformami, jež se udály ještě dlouho před narozením prvních republikánů. Sami osmanští panovníci si totiž v návaznosti na postupné ztráty slavně dobytých území v průběhu pozdního novověku uvědomovali nutnost alespoň dílčích změn ve fungování komplikovaného a mnohonárodnostního útvaru Osmanské říše. Na jejich snahu je třeba nahlížet s vědomím limitů, které obecně reformování shora přináší. Panovníci se do hlubších či mělkých zásahů pouštěli zejména pro upevnění své vlastní pozice, jejich snahy vedly ke zlepšení fungování státního aparátu, vše se ale drží v rámci stávající absolutistické monarchie. U skutečně hluboké změny proto bývá nevyhnutelná obměna celého státního zřízení. Na druhou stranu je potřeba říci, že zásluhy za mnoho reformních procesů započatých už osvícenými osmanskými panovníky se neprávem přisuzují až republikánům, kteří v mnohých případech pouze sklídili ovoce zaseté dlouho před jejich vlastním počínáním.

2.1.1 Reformy za pozdních Osmanů

Za ústřední reformní období na sklonku vlády Osmanů je považováno období tanzîmât.¹³ Na jeho počátku stojí takzvaný Gülhânský edikt¹⁴, zajišťující alespoň na papíře nedotknutelnost života, cti a majetku. V pozdějším výnosu Hattî Hümayun se nemuslimové nově dočkali částečného zrovnoprávnění v oblasti soudní, sňatkové i podnikatelské a mohli též vstupovat do osmanské armády. K zisku alespoň formální

¹³ Tanzîmâtská epocha (tradičně ohraničena lety 1839–1876) je považována za počátek modernity v Turecku. Celý název zní tanzîmât-i hayrîse a obvykle se překládá jako „soubor nařízení“. Kreiser, Klaus., Neumann, Christoph K.: *Dějiny Turecka*, Praha, Libri 2010.

¹⁴ Všechny body Gülhânského ediktu lze nalézt v publikaci Veselá, Zdenka: *Novověké dějiny Turecka. Díl I.*, Praha, SPN 1966, s. 27.

rovnoprávnosti se vázala i povinnost odvádět stejně vysoké daně do účelově založené osmanské banky.

Z dnešního pohledu vypadají oba tyto edikty slibně, jejich skutečný význam byl bohužel mnohem menší. Účinnost podobných nařízení bývala zpravidla omezena pouze na největší města, pokud ne jen na samotný Istanbul. Po staletí budované vztahy na venkově se nepodařilo úplně vymýtit ani Atatürkovým republikánům. Období tanzímátu stále zůstává důležitým mezníkem na pozvolné cestě Turecka k modernitě. V myšlenkové rovině se jedná a pokrok i v tom, že osmanští panovníci poprvé cestují do Evropy za jiným než válečným účelem.

Stále důležitější roli v určování dění probouzející se turecké společnosti zaujímali intelektuálové, a to zejména literáti. Stojí i za vznikem první politické strany (zatím v podobě tajné společnosti) v Turecku Yeni Osmanlılar Cemiyeti¹⁵ v roce 1865. Významným počinem bylo vydávání nezávislých novin, a to jak v samotné Osmanské říši, tak i ze zahraničí, kde patřil mezi nejvíce kritické list *Hürriyet* (Svoboda).¹⁶ První požadavky na větší demokratizaci vyústily až v otevřené, byť neúspěšné spiknutí proti sultánské moci. Zklamání revolucionáři proto přesídlili do Evropy, odkud konkretizovali svoje požadavky na přijetí ústavy. Z myšlenek hnutí novoosmanců vycházel i Midhat paša, patrně nejvlivnější pokrokář, jenž se uchýlil u dvora. Po peripetích se střídáním sultánů a za pomoci tlaku západních velmocí se mu skutečně podařilo u nově nastoupivšího sultána Abdülhamida II. prosadit vyhlášení ústavy a založení parlamentu. Ústava z roku 1876 v mnohém kopíruje dřívější edikty z počátku období tanzímátu, na rozdíl od sultánských výnosů vystupuje jako hlubší ústavní dokument, neboť svým dosahem činí z dosavadního absolutismu režim konstituční. Celá ústavní změna se nesla v duchu myšlenky panturkismu, turečtina byla prohlášena za státní jazyk celé říše, uchazeč na funkci poslance musel umět turecky a nesměl být jiným než osmanským státním příslušníkem. Sultánovi nadále zůstávala pravomoc ústavu de facto zrušit, mohl totiž nad ohroženým územím říše vyhlásit stanné právo, a tím pozastavit platnost všech občanských práv.¹⁷

¹⁵ V překladu Společnost nových Osmanů, zkráceně Novoosmané nebo též Mladoosmané

¹⁶ Gombár, Eduard: *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha, Karolinum 1999., s. 212.

¹⁷ Veselá, Zdenka: *Novověké dějiny Turecka. Díl I.*, str. 46

Do roku 1889 se datuje vznik dalšího důležitého uskupení İttihâd-i Osmânî Cemiyeti (Společnost osmanské jednoty), název byl později změněn na Společnost osmanské jednoty a pokroku a vyjadřoval tím i hlavní cíle celého hnutí. „Zakladatelé opozice sice navazovali na tradice mladoosmanů ze 70. let, avšak na rozdíl od nich sociálně představovali neprivilégovanou inteligenci.“¹⁸ Centrum osmanské emigrace, odkud se rekrutovali exiloví podporovatelé reformních proudů, představovala Paříž, kde Turci vydávali noviny *Meşveret* (Konzultace) a odkud si také odnesli označení mladoturci (původně francouzsky *Jeunes Turcs*)¹⁹. K opozici se v této době začali přidávat také armádní důstojníci. Hnutí tedy zaujímal poměrně široké sociální spektrum od studentů přes exilové politiky až k zástupcům netureckých národů říše. Jako rozhodující faktor se ukázala přítomnost odbojně naladěných důstojníků, jež k silovému řešení prosazení vlastních zájmů povzbudila i rusko-japonská válka.²⁰ Právě ti provedli roku 1908 v Makedonii převrat, a tím donutili sultána obnovit platnost ústavy a souhlasit s vytvořením pokrokové vlády.

2.1.2 Osvobozenecká válka

Pro lepší pochopení výjimečného postavení Mustafy Kemala v Turecku je nutné se alespoň stručně zmínit o událostech následujících po první světové válce.²¹ Porážená Osmanská říše uzavřela 30. října 1918 předběžné Mudroské příměří s tím, že úplný spojenecký záměr s územím poraženého státu se vyjeví až v následné, řádné mírové smlouvě. Stěžejním bodem pro další vývoj se stala Sèvreská mírová smlouva z 10. srpna 1920. Na jejím základě měli Turci přijít o všechna území mimo samotnou Malou Asii, do budoucna se počítalo se vznikem samostatného kurdského státu. Historickou příležitost tehdy ucítili Řekové, jejichž cílem bylo obnovení dávných držav v Malé Asii, tzv. Velkého Řecka.²² V době, kdy se Spojenci intenzivně věnovali hlavně řešení osudu Německa a Rakouska-Uherska, tak Řekové získali důležitý souhlas britského ministerského předsedy Lloyda George s provedením invaze na území Malé Asie

¹⁸ Gombár, Eduard: *Moderní dějiny islámských zemí*, s. 291.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Jak připomíná Eduard Gombár, rusko-japonská válka z let 1904–1905 znamenala první vítězství asijské země nad tradiční velmocí, jakou Rusko bezesporu bylo. Citováno podle Gombár, Eduard: *Moderní dějiny islámských zemí*, s. 292.

²¹ Celé problematice těsně poválečného Turecka a osvobozenecké války se věnuje publikace Jana Wannera *Krvavý zrod moderního Turecka. Ankara mezi Londýnem a Moskvou*, Praha, Libri 2009.

²² Ne nadarmo nazval Winston Churchill jejich invazi do Turecka jako „největší řeckou vojenskou operaci od klasických dob.“

s prvotním cílem získat zpět Smyrnu (turecky Izmiru) a poté proniknout dále do vnitrozemí Anatolie. Nevyřčenou motivací Spojenců bylo i to, aby se Izmiru nezmocnila jako první Itálie.

Mustafa Kemal, který v té době stále ještě oblékal uniformu sultánské armády, odmítl rozkaz navrátit se do služeb istanbulského režimu a prohlásil: „Budu bojovat, dokud nedosáhneme naší nezávislosti a nebude zachráněn sultanát a chalífát.“²³ O své roli byl natolik přesvědčen, že skutečně vystoupil z armády a tajně opustil Istanbul. Jeho příjezd do severoanatolského přístavu Samsun 19. května 1919 je každoročně oslavován jako den, kterým započala osvobozenická válka, a patří mezi hlavní státní svátky republiky. Zajímavé je, že ačkoliv požadavky povstalců vlastně sultánovi konvenovaly, přesto nechal na Mustafu vydat zatykač. Začíná se zde rodit nepřátelství mezi Istanbulem a Anatolií. Oficiální podobu anatolskému odporu dodal Erzurumský kongres z června 1919, kde delegáti s odvoláním na porušování Mudroského příměří ze strany Spojenců vypracovali Národní pakt k ospravedlnění své činnosti. Spolu s posilováním nacionalistů přišla i tvrdá reakce Britů. Ti krátce po zvolení posledního osmanského parlamentu město obsadili.²⁴

Ve válce proti sobě stáli Řekové (s podporou Velké Británie, Francie a USA) a Turci podporovaní ze sovětského Ruska. Razantní postup řecké armády se povedlo poprvé zastavit na počátku roku 1920 u İnönü, obrat ve vývoji války přinesla až bitva na řece Sakaryi. Vítězný Mustafa Kemal byl oslavován jako zachránce národa a obdržel i nejvyšší titul muslimských válečníků Gazi (hrdiný).²⁵ Vítězství v jedné, byť existenčně klíčové bitvě, ještě neznamenal osvobození Anatolie od řecké armády. Přípravy pro budoucí protiofenzivu začaly prakticky ihned po vítězství u Sakarye. V zájmu co největšího utajení přípravy akce sáhl Mustafa Kemal i po neobvyklých krocích. Cíleně přižívoval už tak dosti rozšířené zvěsti o své náklonnosti k alkoholu, aby vzbudil dojem, že se pouze upíjí z vítězství a zahálí. Krátce před datem protiútoku vyšel v novinách článek o protikemalistickém povstání v Ankaře. Pod rouškou těchto fikcí se skutečně podařilo na 26. srpen 1922 naplánovat překvapivý útok, který se stal pro již značně vyčerpané Řeky fatálním. Už 9. září dosáhla turecká vojska přístavu

²³ Kreiser, K., Neumann, Ch.: *Dějiny Turecka*, s. 190.

²⁴ Schulze, Reinhard: *Dějiny islámského světa ve 20. století*, Brno, Atlantis 2007, s. 72.

²⁵ Pravec, Karel: *Kemal Atatürk*, Praha, Svoboda 1967, s. 65.

Izmir.²⁶ Turci ve válce porazili nejen Řeky, ale v přeneseném slova smyslu též velmoci, jež si plánovaly území Anatolie rozdělit. Turecko je díky tomu jediným poraženým státem z první světové války, kterému se podařilo vymoci si revizi mírové smlouvy. K podpisu té nové došlo 24. července 1924 v Lausanne. Turci uhájili vlastní stát v předem vytyčeném územním rozsahu tedy včetně oblastí, se kterými Britové počítali jako se základem případného kurdského státu.²⁷ Do nově založené republiky si tedy Mustafa Kemal přinesl aureolu velitele vítězného tažení proti Řekům. Mezi veliteli a strůjci vzniku republiky zaujímá naprosto výsadní postavení. O silné provázanosti elit s osvobozeneckou válkou svědčí i fakt, že po Kemalově smrti v roce 1938 křeslo prezidenta obsadil jeho spolubojovník Ismet İnönü a zajistil tak pokračování zakladatelské linie.

2.2 Turecká republika

Už záhy po prohře v první světové válce bylo jasné, že se země mocensky a částečně i geograficky drolí. Sultán Mehmed VI. se sídlem v Istanbulu se jednoznačně nacházel pod britským vlivem. Oproti tomu na území Anatolie se začínali sdružovat nespokojení důstojníci v opozici proti sultanátu. Do nejužšího kruhu rodících se nacionalistů patřil samozřejmě i Mustafa Kemal. Jako vysoký armádní činitel byl poslán do Anatolie demilitarizovat místní jednotky. Místo toho ale naopak přemlouval místní generály k organizovanému odporu. Rozložení sil bylo celkem přehledné: na jedné straně sultán a jemu věrný Istanbul s podporou Anglie, Francie a hlavně Řecka, na straně druhé vzbouřenci pod velením Mustafy Kemala s centrem v Ankaře s podporou Sovětů. V reakci na sultánovo rozpuštění (istanbulského) parlamentu se vzbouřenci přesunuli do Ankary, kde byl 23. dubna 1920 vyhlášen nový orgán: Velké turecké národní shromáždění. Tvořili ho jak uprchnuvší členové rozpuštěného istanbulského parlamentu, tak i nově zvolení poslanci z řad přímých Mustafových přívrženců.²⁸ Zajímavé je zastoupení, které uvádí Reinhard Schulze. Nové národní shromáždění tvořili ze dvou třetin intelektuálové a vojáci, necelou pětinu islámští učenci a byli tu

²⁶ Zde se také budoucí turecký prezident seznámil se svou budoucí manželkou Latifé Hanım.

²⁷ Schulze, Reinhard: *Dějiny islámského světa ve 20. století*, Brno, Atlantis 2007, s. 74.

²⁸ Pravec, Karel: *Kemal Atatürk*, s. 34.

zastoupení i velcí pozemkoví vlastníci.²⁹ Při odmítnutí sultánské moci mělo shromáždění nejen zákonodárnou, ale i výkonnou funkci.³⁰

Prvního prezidenta právě vzniklé republiky Mustafu Kemala nelze vnímat jako jednoznačně kladnou postavu. Jeho posmrtný odkaz, jak už to u otců zakladatelů bývá obvyklé, je střežen v zájmu zachování původního hrdinského étosu z vítězné války o nezávislost. Optikou válečného vítěze je rovněž nahlíženo na následné reformní hnutí a z něj vzešlou státotvornou ideologii, později označenou za kemalismus. K hodnocení celé epochy se podrobněji vrátím v závěru práce, nyní bych rád uvedl některé stinnější stránky Mustafafova režimu.

Jako ilustrativní příklad může posloužit situace okolo politických stran. V Národním shromáždění fungovala pouze oficiální strana lidově republikánská CHP (*Cumhuriyet Halk Partisi*), vzešlá z revolučních bojů během osvobozené války. Po zisku samostatnosti tedy alespoň teoreticky nic nemělo bránit rozvoji politického pluralismu. Mustafa Kemal o ničem podobném neuvažoval a poměrně dlouhou dobu se mu dařilo od problematiky jediné strany pozornost. Režim v Turecku byl záměrně personifikován právě do osobnosti prvního prezidenta, a docházelo tak k vytváření klamného zdání, že politické strany vlastně nejsou potřeba, neboť by jen brzdily reformní politiku.³¹ Zároveň je třeba říci, že mnohé z reforem nacházely skutečně vděčné podporovatele. Týká se to hlavně školství a ženských práv, tedy oblastí, které nepředstavovaly pro většinu obyvatel omezení, ale naopak větší možnosti. Oporu pro své reformní kroky Mustafa Kemal čerpal zejména z anatolských zemědělských vrstev obyvatel, disponoval i sympatiemi mladších ročníků a studentů. Oproti tomu se nejhlasilější odpůrci režimu nacházeli v samotném Istanbulu, ale také v etnicky různorodých východních částech země.

²⁹ Schulze, Reinhard: *Dějiny islámského světa ve 20. století*, s. 72.

³⁰ Veselá, Z., Zimová, N., Hřebíček, L.: *Společenské myšlení v Turecku*, Praha, Orientální ústav ČASV 1985, s. 42.

³¹ Parlament, ve kterém působila jen jedna politická strana, se navenek může jevit jako bezkonfliktní prostředí. Opak byl ale pravdou, jelikož i mezi poslanci jednobarevného sněmu docházelo ke značným názorovým střetům. Vojenská minulost většiny poslanců se promítla i do podoby konfliktů, jenž se vedly na půdě parlamentu. O hádky nebyla nouze, ale při jednom vyhrčeném sporu došlo i na střelbu mezi dvěma poslanci (téže strany). Citováno podle AMZV PZ Cařihrad 1925, č. 5, čj. 39936/II-15 z 5. 3. 1925.

Ke změně systému jedné strany došlo v létě roku 1930, kdy Mustafa Kemal svolil, aby do veřejného života zasáhla další strana. Svého přítele Fethiho beye použil jako oficiálního lídra.³² Mezi lidmi a zejména studenty totiž povážlivě narůstala nespokojenost s politikou režimu a hrozilo, že se v zemi uchytí komunistické ideje. Mustafa Kemal se proto rozhodl povolit novou stranu, aby se skrze ni vyventilovalo napětí ve společnosti.³³ Druhým záměrem bylo vyvážení vlivu stále mocnějšího ministerského předsedy Ismeta paši. Celá akce vypadala bezpečně, dokud se do nové Liberálně republikánské strany nezačaly hrnout zájemci o členství. Potlačované napětí se skutečně uvolnilo, jenže opačným směrem, než si Mustafa představoval. Mimo již známých demonstrací totiž dělníci vyhlásili stávkou. Mustafa Kemal proto neváhal a 16. listopadu nařídil stranu rozpustit.³⁴ Přímý důsledek částečného zakolísání režimu představuje náboženské povstání v tradičně konzervativních východních vilajetech. V prosinci 1930 totiž došlo k nebývale silné protireakci ve městě Menemen. Dav místních obyvatel za podpory dervišů zabil místního důstojníka Kublaye a vyhlásil požadavek na obnovení šariatských soudů.³⁵ K pacifikaci celé situace byla povolána armáda.

2.2.1 Šest pilířů kemalismu

Šest pilířů tvořilo ve 30. letech teoretický rámec Ataütkových reforem. Jejich výjimečnost spočívá v tom, že je uspořádal sám zakladatel a hlavní strůjce Turecké republiky ještě za svého života. Samotný pojem šest pilířů kemalismu (turecky *Atatürkçülük*), někdy také zvaných šest šípů, pochází z předvolebního projevu Mustafy Kemala proneseného dne 20. dubna 1931, tedy v době, kdy už řada reforem byla uskutečněna, a mnohé další probíhaly. Právě tehdy načrtl sám prezident šest charakteristik svého režimu, kdy hlavní kritérium představovalo pole působnosti reformních zásahů. Ve francouzsky psaných istanbulských novinách *Milliet* zněla klíčová věta takto: „*Les qualités de parti révolutionnaire, républicain, laïque, nationaliste, populiste, étatiste, sont la caractéristique évidente et invariable du Parti*

³² Zürcher, Eric j.: *Turkey. A Modern History*, London, I. B. Tauris 2004, s. 178. V příloze na straně 391 Erich Zürker dále uvádí, že Ali Fethi bej patřil mezi nejbližší spolupracovníky a přátele Mustafy Kemala, jenž mu dvakrát svěřil křeslo ministerského předsedy (1923 a 1924–1925).

³³ Durman, Karel: *Blízky východ ve světové politice*, Praha, Nakladatelství politické literatury 1966, s. 159.

³⁴ Tamtéž, str.159.

³⁵ Zürcher, Eric j.: *Turkey. A Modern History*, s. 179.

républicain du Peuple.“³⁶ Volný překlad zní: „Revolucionismus, republikanismus, laicismus, nacionalismus, populismus, etatismus jsou prokazatelné a neměnné znaky Republikánské strany lidové“. Mustafa Kemal pronesl desítky a stovky burčujících projevů k národu, na tento konkrétní se dodnes odkazuje právě pro jeho shrnutí hlavních rysů státní politiky v Turecku.

Revolucionismus představuje ze všech šesti možná nejméně srozumitelný pilíř, vždyť téměř veškeré dění v Turecku 20. a 30. let lze charakterizovat adjektivem revoluční a mohlo by se zdát, že revolucionismus představuje zastřešující kategorii pro celé reformní úsilí. Princip revolucionismu sloužil Mustafu Kemalovi a celému jeho hnutí k popsání radikální strategie, která byla zvolena pro rozchod s osmanskou tradicí. Nedělo se tak evoluční cestou, ale pomocí rychlých a rozhodných kroků, kdy hrozilo, že se nálada veřejnosti obrátí proti samotným strůjčům změn. Další úlohou revolucionismu bylo tedy připomínat, že samotná Turecká republika vzešla z úspěšně vedené revolty proti diktátu velmocí, tedy z revoluce.³⁷ Nový režim si zakládal na tom, že svou existenci dokázal uhájit i za cenu použití síly. Důkazem může být i to, že prezidentem se muž z vojenských kruhů a nikoliv například vzdělanec nebo někdo z exilových politiků.

Republikanismus se podobně jako revolucionismus úzce týká demontáže osmanského státního systému ve prospěch doposud neznámé republiky. Suverenita se z úzké skupinky mocných z okruhu bývalého sultána a jeho kliky přesouvá na občany.³⁸ Republikanismus jako pilíř kemalismu měl smysl i po ustanovení republiky, neboť měl připomínat, že je žádoucí, aby se obyvatelé Turecka s republikánským zřízením ztotožňovali a těžili z jeho výhod. Kemalisté totiž považovali republiku za nejlepší z možných politických zřízení k udržení si vlastní suverenity.

Laicismus, jinými slovy též sekularismus tvořil z pohledu etablování republiky možná nejdůležitější princip. Republikáni totiž došli k přesvědčení, že pro fungování moderního státu po evropském vzoru musí dojít k rozluce církve a státu. Netýkalo se to zdaleka jen osoby sultána-chalífy, možná ještě důležitější rovinou představovala

³⁶ Citováno podle AMZV PZ Ankara 1931, č. 12, čj. 57128 ze dne 30. 4. 1931. Zmíněné noviny *Milliet* jsou zde přiloženy v příloze k běžné politické zprávě,

³⁷ Shaw, Stanford Jay: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume II.*, Cambridge, Cambridge University Press 2002, s. 384.

³⁸ Shaw, Stanford Jay: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 375.

postupná a úspěšná laicizace školství. Stejně tak jurisdikce tradičních islámských soudů přešla pod republikánské úřady hned roku 1924.³⁹ Zatímco v prvotní ústavě z roku 1923 se ještě přísahá na Boha, v roce 1928, kdy vyšla plnohodnotná sekulární ústava, už věta zní „zapřísahám se svou ctí“.⁴⁰

Nacionalismus měl sloužit jako nový princip, ke kterému se lidé mohli upínat po ztrátě osmanské identity. Pro vyčlenění Turecka z islámského světa, který jako celek funguje na rovině náboženské⁴¹, nikoliv nacionální, bylo nutné převzít koncept rozlišování obyvatel podle národní příslušnosti a nikoliv náboženství. Turectví je ostře stavěno do kontrastu se zavrhaným osmanstvím, univerzálním pojmem pro popsání poměrů za starého režimu. Přetržení tradic bylo opravdu násilné a hlavně pokrytecké, neboť republika převzala mnoho institutů, jež vybudovali ještě Osmané. Jednalo se zejména o univerzity, nemocnice i hospodářské podniky.⁴² Jako teoretické východisko nacionalistů posloužily výsledky bádání francouzských orientalistů de Guignese a Cahuna a Mađara Vambergho, kteří zkoumali jazykově turkickou oblast Střední Asie⁴³, tedy tu oblast, kterým směrem byl turecký nacionalismus ve své krajní podobě panturkismu směřován. Příklon k nacionální rétorice úzce souvisí s válkou o nezávislost, kdy bylo potřeba získat přízeň co nejširšího počtu zejména anatolských obyvatel. K naplnění nacionalistických představ došlo v podobě samostatné republiky. V praktické rovině turecký nacionalismus postrádal na rozdíl od mnoha jiných expanzivní tendence a imperiální snahy.⁴⁴ Republika fungovala v rámci hranic definovaných Lausannskou smlouvou a se svými sousedy udržovala poměrně přátelské vztahy. V teoretické rovině se během 20. a 30. let objevily výše zmíněné panturkické ideje směřované do oblasti střední Asie, k jejichž naplnění ale nedošlo.

Populismus jako jeden z pilířů kemalismu nelze chápat pouze v dnešním, značně pejorativním, slova smyslu. Týkal se totiž zejména rovnosti občanů před zákonem,

³⁹ Tamtéž, s. 385.

⁴⁰ Musil, Alois: *Most do Asie. Nové Turecko*, Praha, Melantrich 1940, s. 41.

⁴¹ Zde je vhodné zmínit důležitý rozdíl mezi adjektivem *arabský* a *muslimský* (islámský), jež byla často chybně zaměňována. Arabové tvoří jen část světové populace muslimů. Podle Zdeňka Müllera je ilustrativní dělení, se kterým přišel francouzský orientalista Vincent Mansour-Monteil. Ten rozlišuje pět kulturních sfér islámu podle dominantního jazyka, tedy arabštinu, perštinu, turečtinu, malajštinu a africké jazyky. Více k problematice v publikaci Müller, Zdeněk: *Islám. Historie a současnost*, Praha, Svoboda 1997.

⁴² Pirický, Gabriel: *Turecko*, Praha, Libri 2006, s. 90–92.

⁴³ Gombár, Eduard: *Moderní dějiny islámských zemí*, s. 299.

⁴⁴ Shaw: *History of Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 376.

a jako takový proto patřil mezi základní kameny republiky. Jeho dalším rysem bylo vyzdvihování celonárodních hodnot. Nový režim považoval všechny obyvatele země za Turky. Není proto divu, že se početné menšiny Arménů a Kurdů přidávaly k odbojovému hnutí. Kemalistická ideologie chápala populismus jako krok dopředu: tedy od původních nacionálních třenic, charakteristických pro mnohonárodnostní Osmanskou říši, k vyšším ideálům republiky. Neturecká národnosti tak měli možnost Turecko raději opustit (jak to učinila většina Řeků), nebo zůstat a pokusit se asimilovat, což byl případ Arménů a Kurdů.

Etatismus představoval původní turecký přístup k ekonomice. Jak už samotný název napovídá, hospodářská politika Turecka vycházela ze státního dozoru nad ekonomikou. Vše bylo založeno na premise, že „stát ztělesňuje absolutní svrchovanost ve společnosti“⁴⁵. Nejednalo se ale o centrální plánování, jaké známe ze sovětských oblastí, podniky v Turecku zůstávaly nejčastěji v soukromých rukách⁴⁶. V případě průmyslu stát pouze inicioval nákup strojního vybavení a technologií nebo například zdarma poskytl pozemek na stavbu továrny,⁴⁷ ale samotnou realizaci výroby nechával na jednotlivých podnikatelích. Krajiní formu tohoto typu protekcionismu pak představovaly státní monopoly na nejrůznější suroviny i předměty denní potřeby⁴⁸. Prodej jednotlivých koncesí na výrobu nebo prodej těchto komodit tvořil významný podíl celkových příjmů státu.

2.3 Zrušení sultanátu a chalífátu

Sám Mustafa Kemal byl o republikánské budoucnosti své vlasti přesvědčen už od dob studií. Odstranění doposud nedotknutelného sultána se jevilo jako krok velice delikátní, kde v případě příliš brzkého provedení reálně hrozila ztráta důvěry nábožensky založených obyvatel. Na druhou stranu bylo možné, „že zrušení sultanátu zvýší prestiž netureckého islámského světa, neboť Turecko se z hlediska arabských nacionalistů

⁴⁵ Schulze, Reinhard: *Dějiny islámského světa ve 20. století*, s. 89.

⁴⁶ Pirický, Gabriel: *Turecko*, s. 91.

⁴⁷ AMZV IV. sekce národohospodářská, čj. 153576 ze dne 21. 11. 1927.

⁴⁸ Podle údajů z periodické zprávy za rok první čtvrtletí roku 1928 byly v Turecku monopoly na tabák, sůl, cukr, petrolej, benzin, hrací karty, zápalky, patроны a výbušné látky, líh, poštu, telegraf, telefon a bezdrátovou telegrafii a též na ražbu mincí. Citováno podle AMZV IV. sekce národohospodářská, č. 106675 ze dne 13. 8. 1928.

vzdalo svého politického nároku na vůdčí roli v islámském světě“.⁴⁹ Situaci velmi pomohli sami spojenci, když na jednání v Lausanne pozvali jak zástupce sultánova dvora, tak i poslance nově založeného Velkého tureckého shromáždění, a tím dodali republikánům potřebnou sebedůvěru.⁵⁰ Po formálním ustanovení republiky vše nasvědčovalo tomu, že by svržení sultána mělo proběhnout bez větších obtíží, vždyť se celá záležitost projednávala v revolučně odhodlaném ankarském shromáždění. Opak byl ale pravdou, půda Národního shromáždění byla na začátku listopadu 1922 pro Mustafu Kemala skutečně horká. Už při předběžném vyjednávání o sultánově osudu narazil u členů shromáždění na takový odpor, že jim ve vzrušené debatě hrozil fyzickou likvidací. Samotné hlasování vypadalo obdobně. I když pro návrh zvedlo ruku asi jen čtyřicet poslanců, předseda shromáždění ze strachu před Mustafou prohlásil, že návrh byl jednohlasně přijat. Když potom místo nadávek začaly vzduchem létat kalamáře a židle, předseda znovu výsledek zopakoval: „Na základě jednomyslného rozhodnutí Velkého národního shromáždění byl ode dneška sultanát zrušen.“⁵¹ Mustafa Kemal poté v doprovodu tělesných strážců rychle opustil sál. Když několik dní poté psal sesazený sultán žádost o pomoc britskému generálovi Haringtonovi, podepsal se jen jako Mehmed Vadeheddin, *chalífa* muslimů.⁵² Jelikož se pomoc ze zahraničí nedostavila, smířil se Mehmed se svým osudem a spěšně opustil svůj palác i Istanbul.

Po okolnostmi vynuceném odchodu posledního sultána do exilu byla náhle neobsazena i pozice chalífy. Nabízela se možnost zrušení obou funkcí, nicméně Mustafa Kemal alespoň zpočátku do postavy chalífy vkládal naději, že by mohl hrát roli jakéhosi sjednotitele a pomohl překlenout pro mnohé bolestné období přísné sekularizace.⁵³ Z tohoto důvodu byl pro funkci vybrán sultánův bratranec Abdülmecid II. a tradice nejvyššího islámského duchovního byla alespoň prozatím zachována. Kladná reakce zbytku islámského světa se zachováním chalífátu Mustafu Kemala více odradila, než aby mu zalichotila. Z celého jeho republikánského snažení je patrná snaha o co největší odstřižení Turecka od ostatních islámských zemí a z toho plynoucí snaha podporovat tureckou, nikoliv islámskou identitu. Už po pár měsících ve funkci hrozil

⁴⁹ Schulze, Reinhard: *Dějiny islámského světa ve 20. století*, s. 86.

⁵⁰ Palmer, Alan: *Úpadek a pád říše osmanské*, Praha, Panevropa 1996, s. 269–270.

⁵¹ Durman, Karel: *Blízký východ ve světové politice 1918–1959*, s. 155, citováno podle J. Benoist-Méchin: *Mustafa Kemal*, Düsseldorf 1955, s. 263.

⁵² Palmer, Alan: *Úpadek a pád Osmanské říše*, s. 270.

⁵³ Tamtéž, s. 273.

Abdülmecidovi osud jeho bratrance. Po důrazném upozornění, aby se vyvaroval jakýchkoliv restauračních snah, se nehrálo o to jestli, ale kdy a jak bude i chalífát následovat osud sultanátu. Ve hře figurovaly celkem tři varianty. Přenesení chalífátu na Národní shromáždění, přenesení přímo na osobu prezidenta, nebo jeho úplné zrušení.⁵⁴ Mustafa Kemal, věren svým republikánským ideálům, pochopitelně funkci chalífy odmítl. Turecko se tak v dubnu 1924 definitivně rozešlo s tradicí, kdy světský panovník byl současně i hlavní duchovní autoritou. Abdülmecid nedobrovolně následoval osud Mehmeda VI., z Turecka byl totiž do dvou dnů vyhnán i s celým příbuzenstvem a svá zbývající léta dožil ve Švýcarsku.

2.4 Ankara jako hlavní město

Jako ilustraci vymezování se proti osmanské tradici lze zmínit snahy republikánů o přesun hlavního města z Istanbulu do Ankary. Nejedná se sice přímo o reformu či jeden z pilířů, ale je zde dobře vidět snaha o definování „nového nacionalismu“, tedy nové identity Turků. V této problematice se vyskytuje jeden zajímavý paradox. Mustafa Kemal sice svůj stát kormidloval směrem k Evropě, ale přesto odmítl zůstat v Istanbulu, který je doslovnou bránou do Evropy. Důvod výběru Ankary ležel zejména v Atatürkově nenávisti k Istanbulu – metropole na Bosporu byla považována za symbol sultánské zkorumpovanosti a hnízdo všech možných intrikánských skupin a klik. Druhým důvodem byla celková orientace Turecké republiky na oblast Anatolie, odkud Atatürk vedl osvobozenou válku a kde měl tedy i nejvíce příznivců. Pro Osmanskou říši, jež se snažila pronikat na Balkán, byl Istanbul ideální metropolí. Turecká republika se byla naopak vybudována s jádrem v Anatolii, evropská část tvořila asi jen tři procenta rozlohy celého státu. Ankara, která leží přibližně uprostřed Anatolie, tak představovala vhodné místo k založení nového hlavního města. Třetí důvod lze spatřovat v celkovém charakteru Turecké republiky, kterou prostupoval étos nového začátku a možnosti budovat stát od základů podle vlastních představ. Trochu se zde nabízí analogie se stavem ve Spojených státech amerických, kde „samozvané hlavní město světa“ New York je sídlem mnoha mezinárodních institucí a organizací, ovšem nikoliv federálních ministerstev a prezidenta. Ti fungují v mnohem menším Washingtonu. Celá věc je pochopitelně ovlivněna specifickým historickým vývojem v USA a souvisí se

⁵⁴ AMZV PZ Cařihrad 1924, č. 4, čj. 058724 ze dne 5. 4. 1924.

samotným založením tohoto státu, tedy s potřebou mít hlavní město splňující patřičné urbanistické i symbolické kvality. Pochopitelně nelze srovnávat New York konce 18. století s půlmilionovým Istanbulem o sto let později, nicméně touha založit hlavní město, tedy ústředí celého státu, „na zelené louce“ s určitým urbanistickým a reprezentativním zájmem je patrná od samého počátku u obou jinak na míle vzdálených zemí.

Situaci pečlivě monitorovali českoslovenští diplomaté působící v Turecku, neboť se jich bezprostředně týkala. Vyslanectví fungovalo v Istanbulu a až roku 1927 se přestěhovalo do diplomatické čtvrti v Ankaře. Do té doby byla Ankara provinční město, což se projevilo už během masivního sestěhování úřadů, kdy se pro nově příchozí zoufale nedostávalo bytů. Metropole v srdci Anatolie byla budována se záměrem koncentrovat státní instituce, parlament i zahraniční diplomaty na jedno místo, kde by ze všech stran působil duch nové republiky. Delegát Rudolf Světlík, působící ještě v Istanbulu, ve své zprávě tlumočil slova ministerského předsedy předseda Ismeta paša, jenž vznesl další pádný argument „...Turci jsou nuceni bránit svou vlast na všechny strany, a že tudíž hlavní město musí se nacházet ve středu Anatolie.“⁵⁵ Istanbul, jehož ulice a hlavně vodní plochy Úžin okupovali těsně po porážce Osmanské říše v první světové válce Britové, se jeví jako obtížně bránitelný, zejména proti nečekanému příplutí velkých (britských) bitevních lodí. Při volbě Ankary hlavním městem z vojensko-strategického hlediska pomohla i tisícimetrová nadmořská výška, ve které se město nachází, a okolní hory chránící místo před případnou invazí.

2.5 Jazykové změny

Proměna jazyka, ať už z hlediska lexikálního⁵⁶, či zavedení jiné abecedy, bývá častým průvodním jevem revolučních časů.⁵⁷ V prostředí muslimského světa je celá záležitost navíc o to komplikovanější, neboť se zde mísí kultura arabská s jednotlivými národními kulturami a jazyky. Je třeba rozlišovat mezi arabštinou, tedy liturgickým jazykem islámu a pracovním nástrojem poměrně úzké skupiny náboženských vzdělanců, a mezi

⁵⁵ AMZV PZ Cařihrad 1923, č. 29, čj. 190273/II. ze dne 8. 11. 1923

⁵⁶ Nejčastějším projevem těchto snah je jazykový purismus, známý i z českého prostředí.

⁵⁷ Přibližně ve stejné době jako v Turecku probíhala „jazyková revoluce“ i v Číně. Podobně jako v Malé Asii se reformátoři vymezovali vůči vysoké, běžným obyvatelům nesrozumitelné literatuře. Viz publikace: Černá, Zlata a kol.: *Setkání a proměny. Vznik moderní literatury v Asii*, Praha, Odeon 1976.

jazykem širokých vrstev věřícího obyvatelstva. Z pohledu běžných věřících je pochopitelný požadavek na zavedení modliteb v řeči jim srozumitelné. Ovšem jakékoliv překlady modliteb jdou proti podstatě samotného islámu. Korán je, na rozdíl od Bible, tak úzce spojen s arabským jazykem, ve kterém byl sepsán, že jakékoliv snahy o překlad do národních jazyků se rovnají zpochybnění islámské dogmatiky i celé islámské identity.⁵⁸ Tento stav nadále platí v celém muslimském světě, ačkoliv z celé populace vyznávající islám představují Arabové asi jen jednu čtvrtinu.⁵⁹ Jak připomíná Adéla Křikavová: „oficiální muslimské autority připustily možnost překládat posvátný text z arabštiny, avšak dodnes se text v jiném jazyce považuje za pouhou interpretaci. Proti překladu koránu nemluví jen čistě náboženské důvody. Jazyk tohoto díla se vzpírá překladu a staví překladatele před těžko řešitelné problémy.“⁶⁰ Sebelepší překlad totiž nutně potlačuje mnohovýznamovost arabštiny, tedy i různé možnosti výkladu koránu, na kterých je islám založen. Studenti náboženských škol po celém světě se tedy učili recitovat korán nazpaměť⁶¹. Turecko se geograficky jeví jako velmi blízké arabskému světu, neplatí to ovšem pro jazykovou oblast. Pokud ponecháme stranou přebírání slovní zásoby, o které bude řeč později, liší se turečtina od arabštiny v mnoha ohledech. Předně patří každá do jiné jazykové rodiny.⁶² Arabština se zapisuje písmem, které nezachycuje samohlásky, zatímco turečtině nejlépe vyhovuje latinka s dodatečnými diakritickými znaménky. Z důvodu brzkého přijetí islámu přejímá turečtina velké množství výrazů z arabštiny a perštiny⁶³. Reálná řeč obyvatel Malé Asie si zachová charakter jazyka původních turkických kočovníků, ovšem v rovině slovní zásoby je vliv arabštiny a perštiny mimořádný. Podobě jako jinde ve světě se prohlubuje rozdíl mezi jazykem rolnického obyvatelstva a výrazovými prostředky náboženských a dvorních elit.

⁵⁸ Křikavová, Adéla a kol.: *Islám. Ideál a skutečnost*, Brno, Baset 2002, s. 155.

⁵⁹ Tamtéž, s. 154.

⁶⁰ Tamtéž, s. 159.

⁶¹ Pro orientaci se jedná o 120 tisíc slov ve 114 súrách, citováno podle Křikavová, Adéla a kol.: *Islám. Ideál a skutečnost*, s. 155.

⁶² Arabština patří do semitské jazykové rodiny, zatímco turečtina do altajské. Z hlediska tohoto dělení je turečtina paradoxně bližší daleké mongolštině a podle některých názorů i korejštině, neboť altajské jazyková rodina se rozepíná přes území Asie až na Dálný východ. Citováno podle: Klégr, Aleš, Zima, Petr a kol.: *Světlem jazyků*, Praha, Albatros 1989.

⁶³ V době 10. a 11. století, kdy Turci přestupovali na islám, byla Persie určující pro kulturní oblast islámu, citováno podle: Veselá, Zdenka: *Turecká republika*, Praha, Svoboda 1984, s. 88.

2.5.1 Zavedení latinské abecedy

Do první kategorie reforem bychom mohli zařadit zavedení latinské abecedy místo arabského písma. Klíčový zákon z 1. listopadu 1928 tvořil první bod jednání nového funkčního období Národního shromáždění. Oproti jiným zásadním změnám reforma písma prošla parlamentem bez větších obtíží. Jak napsal vyslanec Miloš Kobr: „po diskusi, která netrvala ani 3/4 hodiny, byly všechny články tohoto zákona jednohlasně přijaty.“⁶⁴ Diskuse v parlamentu sice netrvala ani jednu celou hodinu, rozhodně ale nelze říci, že reforma nebyla diskutována mnohokrát předtím. Už od mezinárodního turkologického sjezdu z roku 1926 o zavedení latinky usilují jak politici, tak akademici. Změna je to vsutku revoluční, nepřichází však z čistého nebe. První snahy o zavedení evropské abecedy v tehdy ještě Osmanské říši spadají do 70. let 19. století.⁶⁵ Republikáni si uvědomovali závažnost přechodu z jednoho typu písma na jiný, a proto svolali na jaře 1926 sjezd turkologů do Baku. Pozvání přijali v hojné míře zahraniční odborníci na turecký jazyk a kulturu, ze 130 účastníků byli pouze dva turecké národnosti a pro převahu sovětských expertů se jednalo v ruštině.⁶⁶ Po odborné diskusi, kde se argumentovalo hlavně úspěšným přijetím latinky v Azerbajdžánu, se většina účastníků vylovila pro zavedení evropské abecedy.

Většina textů z osmanských dob byla zapsána arabským písmem, ale objevily se i záznamy abecedou, cyrilicí nebo hebrejským písmem.⁶⁷ Je třeba si uvědomit, že turečtina jako jazyk nikdy dobře nekorespondovala s arabským písmem. To jak známo nezaznamenává krátké samohlásky, jež ale turečtina obsahuje. Latinka, kde je možné k písmenům přidávat znaménka upravující jejich výslovnost, se proto rychle ujala. Zároveň zde došlo k málo vídanému sociálnímu jevu – reforma písma totiž alespoň zpočátku působila i jako určitý vyrovnávací prvek v otázce negramotnosti. Se zavedením latinky náhle kurzy psaní v novém písmu navštěvovali jak vzdělanci (kteří ale doposud znali jen arabské písmo), tak i ti, kteří dosud psát neuměli vůbec.⁶⁸ Je zřejmé, že reforma jazyka a písma měla od počátku sloužit i jako politický nástroj proti odpůrcům režimu, pocházejícím nejčastěji z řad vzdělaného duchovenstva. Českoslovenští diplomatičtí zástupci postřehli i další rovinu, a to, že „tato renaissance turkismu

⁶⁴ AMZV PZ Ankara 1928, č. 76, čj. 146217 ze dne 9. 11. 1928.

⁶⁵ Veselá, Z., Zimová, N., Hřebíček, L.: *Společenské myšlení v Turecku*, s. 161.

⁶⁶ AMZV PZ Ankara 1926, č. 39, čj. 56845 ze dne 12. 4. 1926.

⁶⁷ Price, Glanville a kol.: *Encyklopedie jazyků Evropy*, s. 468.

⁶⁸ Veselá, Z., Zimová, N., Hřebíček, L.: *Společenské myšlení v Turecku*, str. 161.

nepostrádá, jak z uvedeného lze viděti, politického významu všeobecného, bude mít i však též mimořádně důležitý význam pro novou úpravu poměrů Turecka k Rusku, které po sblížení politickém a národohospodářském navazuje nyní též styky intelektuální.“⁶⁹

2.5.2 Zrod turečtiny

Druhá změna související s tureckým jazykem se týká slovní zásoby a literárního jazyka zděděného z dob Osmanské říše. Na rozdíl od zavedení latinky se přechod od „osmanštiny“ ke spisovné turečtině nedá ohraničit pevnými daty. Probíhal totiž pozvolně už od sklonku existence osmanského státu. V souvislosti s jazykovou reformou (*dil deverimi*) vznikla roku 1932 Společnost pro turecký jazyk, jejímž cílem bylo propagovat moderní (spisovnou) turečtinu. Turečtina (i když ve své staré podobě) samozřejmě nevymizela. I dobách osmanské vlády se turecky hovořilo, a to mezi anatolskými rolníky. Perský jazyk používali zejména vzdělanci a duchovní hodnostáři.⁷⁰ První krok nadšených národních buditelů směřoval k jazykovému purismu, tedy mnohdy až přehnané snaze zbavit se arabských a perských výrazů. Když počáteční radikalismus opadl, nastala konstruktivnější fáze přijímání nových slov. Podobně jako v jiných zemích, kde byl jazyk rekonstruován, vycházeli i turečtí reformátoři z příbuzných jazyků⁷¹, dále z lidových dialektů a starých (předosmanských) literárních památek.⁷² I v případě vytváření nových slov se Mustafa Kemal snažil naplňovat roli prvního průkopníka. Jeho možná dobře míněná snaha však vedla k naprosto katastrofálním výsledkům. Jak si posteskl československý chargé d'affaires dr. Hanák: „Jak mě (sic!) tvrdí turečtí přátelé, nejsou články, psané z popudu presidentova v čisté turečtině, srozumitelné ani inteligenci, natož obyčejnému lidu. Tak tomu bylo též s poselstvím presidentovým, předneseným při posledním zahájení parlamentu poprvé v čisté turečtině, kdy posluchači rozuměli prý nanejvýše každému 5. slovu.“⁷³

⁶⁹ AMZV PZ Ankara 1926, č. 39, čj. 56845 ze dne 12. 4. 1926.

⁷⁰ Price, Glanville a kol.: *Encyklopedie jazyků Evropy*, s. 469.

⁷¹ Mezi jazyky turkické skupiny patří mimo turečtinu také ázerbájdžánština, turkmenština, kyrgyzština a mnohé další.

⁷² Price, Glanville a kol.: *Encyklopedie jazyků Evropy*, s. 470.

⁷³ AMZV PZ Ankara 1934, č. 44, čj. 152555 ze dne 10. 12. 1934.

2.5.3 Zavedení rodinných příjmení

Dosavadní postup velel dát dítěti jméno křestní, kteréžto se později doplnilo o jméno otce. Samotný Atatürk se tedy po otci jmenoval Ali (Mustafa ibn Ali). Za své druhé jméno Kemal (stále ale nejde o příjmení) vděčil učiteli matematiky z vojenské školy, rovněž Mustafovi. Aby byl ve třídě pořádek „jednoho dne zavolal Mustafu do své pracovny a oznámil mu, že se jeho jméno doplňuje o další – od té doby byl v soluňské vojenské škole jen učitel Mustafa, zatímco z jeho žáka se stal Mustafa Kemal“⁷⁴. To, že Mustafa Kemal narazil na držitele téhož jména, nebyla vůbec náhoda. Počet křestních jmen byl a je oproti příjmením značně omezen. Lidé si na situaci po staletí zvykli, což ale nelze říci o státní správě, které činí značné problémy rozlišovat jmenovce jednoho od druhého, ať už se jednalo o soudní obsílky nebo volební účast. Druhého července 1934 je proto vydán zákon, který má dosavadním zmatkům učinit přítrž. Nařizuje totiž, že si od 1. ledna příštího roku a nejpozději do dvou let⁷⁵ musí každý vybrat příjmení dle svého uvážení. Mustafa Kemal jde znovu příkladem, jeho příjmení je totiž včleněno přímo do znění zákona. Oficiální cirkulář ministerstva zahraničí tak dává najevo zástupcům ostatních zemí, že napříště se prezident má oslovovat jménem Mustafa Kemal Atatürk (nejčastěji se překládá jako Otec Turků, lépe Otec Turek). Ministerský předseda Ismet přijal příjmení İnönü, podle názvu místa, kde svedl vítězný boj s Řeky během války za nezávislost.

Za jeden z častých znaků republik můžeme považovat i rozchod s tradicí používání šlechtických, případně vojenských titulů v civilním životě. V Turecku, které samo vzešlo z vítězné války za nezávislost a celý jeho projekt byl do značné míry záležitostí elit, se k tomuto kroku uchýlili v roce 1926.⁷⁶ V případě islámské země, jakou je Turecko, se jednalo o zdvořilostní oslovení bej, efendi a paša.

2.6 Sekularizační snahy

Rozchod státu s náboženstvím tvoří páteř celého republikánského zřízení Turecka. Dodnes patří mezi nejdiskutovanější témata tureckých moderních dějin, a to zejména

⁷⁴ Pravec, Karel: *Mustafa Kemal*, s. 9.

⁷⁵ Zákon dokonce definuje pokutu za nedodržení termínu: od 5 do 15 tureckých liber. AMZV PZ Ankara 1934, č.44., čj. 152555 ze dne 10. 12. 1924.

⁷⁶ Zürcher, Erik J.: *Turkey. A Modern History*, s. 173.

otázka, zdali budou tureckého příkladu následovat i další muslimské státy. Náhlý rozchod s islámem jakožto státním náboženstvím totiž dodnes představuje pro celou islámskou oblast ojedinělý úkaz. Velká část ostatních reforem se nějakým způsobem váže k islámu, neboť ten jak známo je nejenom náboženstvím, ale i způsobem života.⁷⁷ Jelikož islám tvoří jednota víry, práva i kultury, pak se i každý hluboký zásah do islámu dotýká nejen věrouky, ale kulturní a právní oblasti.

I v oblasti vztahu státu a církve hrálo Turecko specifickou roli v rámci celého muslimského světa, tedy alespoň od počátku 16. století. Sultán Selim I. zvaný Krutý totiž ve své expanzní politice došel přes Sýrii až do Egypta, a když roku 1517 dobyl Káhiru, nechal se nazývat „ochráncem svatých míst Mekky a Medíny“.⁷⁸ Do Istanbulu rovněž přivedl posledního egyptského chalífu, aby tento titul získal pro osmanské panovníky. Od počátku šestnáctého století až do konce chalífátu by tedy Osmanská říše měla představovat ústřední autoritu celého muslimského světa. Během následujících let a desetiletí ale titul chalífy postupně ztrácel svůj původní význam a „spíše potvrzoval, že osmanský sultán je víc než místní vladař a svou moc používá k účelům posvěceným vírou.“⁷⁹

2.6.1 Sekularizovaná výuka

Neméně podstatný krok k západu učinil mladý stát také rozchodem s náboženskými školami, v muslimském světě známými jako medresy. „Vyučování na těchto školách se dělo středověkým scholastickým způsobem, takže odchovanci těchto škol uměli sice recitovati nazpaměť celý koran, avšak nevěděli, co jednotlivá slova arabského koranu znamenají.“⁸⁰ Zákonem o sjednocení výuky z 3. dubna 1924 bylo na čtyři sta těchto škol uzavřeno a školství jako takové se napříště stalo doménou státu. Výuka teologie pokračovala i nadále, nyní však na řádných teologických fakultách (kde byl pochopitelně značný vliv státu). Byla zavedena povinná školní docházka do 13. roku věku s možností pokračovat na střední školu. Studenti měli na výběr mezi lyceem, hospodářskou, obchodní, průmyslovou školou a učitelským ústavem. U posledně jmenovaného typu školy si vláda vyhradila právo poslat absolventy do kteréhokoli

⁷⁷ Více k problematice například: Müller, Zdeněk: *Islám*, Praha, Svoboda 1997.

⁷⁸ Veselá, Zdenka, *Turecká republika*, s. 97.

⁷⁹ Hourani, Albert: *Dějiny islámského světa*, Praha, NLN, s. 222.

⁸⁰ AMZV PZ Cařihrad 1924, č. 3, čj. 038781 ze dne 5. 3. 1924.

koutu země, aby se kvalitní výuka dostala i do doposud opomíjených regionů.⁸¹ Záměr je pochopitelný, protože východní odlehlé oblasti byly vždy zdrojem problémů a unifikované vyučování bylo jednou z cest, jak potíží zabránit.

2.6.2 Kloboukový zákon

Dne 4. září 1925 došlo ke zrušení klášterů a sekt, spolu s náboženskými úbory a tituly na ně navázanými. Zákon také obsahoval výnos upravující oblečení a chování státních úředníků. Jmenovitě jde o nařízení, které ukládá nosit klobouky místo turbanů a fezů, rovněž zavádí nový pozdrav úklonem hlavy. Nařízení o turbanech se v jistém smyslu týkalo i běžných občanů, neboť kdokoliv s náboženským turbanem (*saryk*) na hlavě mohl být zastaven policistou, aby prokázal, že má na nošení turbanu nárok.⁸² Takzvaný kloboukový zákon se dotkl mnoha obyvatel, tradičně největší protesty se odehrály ve východních vilajetech. Dobové zprávy registrují „hlučné demonstrace“ proti kloboukovému zákonu. Výsledkem rychlého zásahu státní moci jsou stovky zatčených po celé zemi a ve městě Erzurum dokonce osm popravených.⁸³ Násilný přechod z fezů na klobouky měl obchodní dopad i na tehdejší Československo, kde se fezy ve velkém vyráběly v podniku Fezko ve Strakoniciích. Kvůli kloboukovému zákonu podniku ubylo významné odbytiště. Oděvního průmyslu se týkal i zákon z 1. ledna 1926, který zaváděl „nucené nošení oděvu domácí fabrikace“ pro státní zaměstnance a vojíny.⁸⁴ Hlavním důvodem tohoto a podobných protekcionistických nařízení byla snaha podpořit pokulhávající domácí produkci.

Sám Mustafa Kemal rád sloužil jako vzor evropské módy. I když původem voják, neváhal pro dobro věci přejít k evropskému obleku. „Skutečnosti, že Mustafa Kemal vyšel 24. srpna 1925 v evropském oděvu a s kloboukem na hlavě poprvé do ankarských ulic, přisuzují Turci takový význam, že ji oficiální životopisná publikace o Atatürkovi zaznamenává mezi nejdůležitějšími Kemalovými osobními daty.“⁸⁵ Zajímavou ilustraci okolností, jež doprovázely kloboukový zákon lze nalézt ve zprávě ankarského chargé d'affaires. Ten psal o incidentu, který dobře ilustruje prezidentovu osobní angažovanost, ale i manýry dokazující jeho vojenský původ. Svoji dobře míněnou sekularizační

⁸¹ Výčet středních škol a závazky plynoucí z vystudování učitelského ústavu načrtl v diplomatické zprávě delegát Rudolf Světlík. Citováno podle AMZV PZ Cařihrad 1924, č. 21, čj. 136965/II. ze dne 9. 10. 1924.

⁸² AMZV PZ Cařihrad 1925, č. 23, čj. 160811 ze dne 10. 10. 1925.

⁸³ AMZV PZ Cařihrad 1926, č. 2, čj. 4868 ze dne 12. 1. 1926.

⁸⁴ AMZV PZ Cařihrad 1926, č. 2, čj. 4868 ze dne 12. 1. 1926.

⁸⁵ Pravec, Karel: *Kemal Atatürk*, s. 104–105.

snahou doprovázenou ale netaktním chováním se totiž dostal i do diplomatického skandálu. Na jednom slavnostním plese totiž sejmul egyptskému vyslanci z hlavy fez pod záminkou, že je v sále horko. Nutno podotknout, že tak učinil pod vlivem pálenky „raki“, to ale věci ještě přitěžuje. I když se snažil incident bagatelizovat, skandál byl už na světě. Arabský Egypt si na fezech zakládal a celý incident chápal jako útok na osobu velvyslance, potažmo na jeho víru.⁸⁶

2.6.3 Odhalení první sochy člověka v Turecku

Vzhledem k naprosté dominanci Mustafy Kemala v politickém životě Turecka nebylo překvapivé, že zobrazeným velikánem byl on sám. Bronzová socha o majestátní výšce pěti metrů, dílo vídeňského sochaře Heinricha Krippela, byla slavnostně odhalena 25. září 1926 jako symbol nového Turecka.⁸⁷ Nabízí se otázka, proč už svou sochu neměl dříve, nebo proč ji neměli jiní slavní vojevůdci. Odpověď je třeba hledat v povaze islámu, jenž přísně zapovídá figurativní zobrazování světců i pozemských vládců. V bohatě zdobených mešitách tedy nenajdeme žádné antropomorfní vyobrazení, pouze geometrické vzory a přírodní motivy. Proto mohla první socha vzniknout až v Turecku, které výrazně omezilo vliv islámu v rovině státního náboženství. Turecko nadále zůstává islámskou zemí, ovšem pouze v rovině osobní zbožnosti, neboť stát a státní aparát má být důsledně sekulární. Většina obyvatel Turecka nadále zůstala praktikujícími muslimy, stát jako takový byl ale sekulární.

V souvislosti s tím je vhodné zmínit překvapivý objev, který učinil český orientalista Alois Musil v roce 1898. Během jedné ze svých cest do oblasti Blízkého východu zavítal i na území dnešního Jordánska. Na radu místních prozkoumal opuštěnou stavbu v poušti, zámek Kusejr Amra. Nalezl zde zbytky nástěnné malby, která zřetelně zobrazovala lidské postavy. Jelikož se ale jeho průvodce zapletl do potyčky s místními obyvateli, musel místo opustit, aniž by stihl pořídit patřičnou dokumentaci. Po zveřejnění nálezu Musil čelil vlně kritiky, že si celou záležitost vyfabuloval, a proto se o dva roky později na místo vrátil a kresby nafotil.⁸⁸ Faktem zůstává, že Musilův objev byl vskutku ojedinělý. Skutečně masové zobrazování lidské postavy přišlo až

⁸⁶ Citováno podle AMZV PZ Ankara 1932, č. 45, čj. 175 z prosince 1932.

⁸⁷ AMZV PZ Cařihrad 1926, č.84, čj. 158507 ze dne 23. 10. 1926.

⁸⁸ Mikulka, Radek: *Hledal pravdu v širé poušti* in: *Historický obzor* 1993, roč. 4., č. 6., s. 139–140.

s Tureckou republikou. V rámci posilování kultu otce-zakladatele se tak kopie Atatürkovy sochy dostaly do měst a obcí po celé zemi.

Celá laicizační politika Turecka směřovala k odluce církve od státu, tedy k absolutnímu opaku myšlenky kalifátu. Zajímavé však je, že v ústavě islám stále figuroval jako státní náboženství. Ve francouzském přepisu ústavy zní druhý článek takto: *La religion de l'Etat turc est l'Islam, sa langue officielle est le turc, sa capital est Angora*.⁸⁹ Zákonem z 9. dubna 1928 se ruší formule o islámu jakožto státním náboženství. Ministerský předseda Ismet paša shrnul prospěšnost změny takto: „V duchu moderního vývoje je nejlepší státní formou k zaručení veřejného práva a k zajištění svrchovanosti národa republika demokratická a laická.“⁹⁰

2.6.4 Občanský zákoník

Sekularizaci tak, jak ji definuje slovník⁹¹, lze vidět i v republikánském zákonodárství. Jedná se o úsilí nahradit tradiční islámské právní zvyklosti jednotným zákoníkem evropského stíhu. Dalekosáhlá změna celého právního systému se pochopitelně neodešla. Klíčovým dokumentem v oblasti zákonodárství byl nepochybně nový občanský zákoník z roku 1926. Reformátoři se inspirovali švýcarskou právní úpravou, s tím, že v oblasti trestního práva posloužil za vzor zákoník tehdy už fašistické Itálie.⁹² Turci v oblasti práva nepotřebovali vystupovat za každou cenu originálně. Byli si vědomi, že napodobování ústav a zákoníků bylo běžnou praxí v celé Evropě, a není tudíž zapotřebí vymýšlet vymyšlené. Výstřižkový archiv MZV eviduje článek ze švýcarských *Journal de Genève* nazvaný lakonicky »*Notre Code civil en Turquie*«, tedy „Náš občanský zákoník v Turecku“.

O připravovaném zákoníku se mluvilo od počátku existence republiky, parlamentem návrh prošel až v únoru 1926 s tím, že do praxe se zavede po uplynutí lhůty šesti měsíců. Určitá doba na přijetí zákona veřejností byla vskutku namístě. Zákoník se totiž „zřídá všech náboženských předpisů koránu a vytváří zcela nové poměry v oboru práva

⁸⁹ AMZV PZ Ankara 1928, č. 15, čj. 52296 ze dne 16. 4. 1928. Jedná se o francouzský překlad vybraných článků turecké ústavy. Volný překlad: Náboženstvím tureckého státu je islám, jeho oficiální jazyk je turečtina, jeho hlavním městem je Ankara.

⁹⁰ AMZV PZ Cařihrad 1928, č. 15, čj. 52269 ze dne 16. 4. 1928.

⁹¹ Podle *Nového akademického slovníku cizích slov* (Praha, Academia, 2005) se jedná o proces vytlačování náboženského vlivu z jednotlivých oblastí lidské činnosti.

⁹² Zürcher, Erik J.: *Turkey. A Modern History*, s. 173

rodinného, manželského a dědického.“⁹³ V praxi to neznamená nic menšího než zrušení mnohoženství a zavedení občanských sňatků místo církevních. Žena je podle nového zákoníku stavěna na roveň s mužem, je chráněna zákonem, a může tudíž požádat o rozvod i přes manželův nesouhlas. Stejně tak je myšleno na děti, které mají při dědické otázce stejná práva, a nikdo už není nejstarším sourozencem vyháněn. Pro úplnost je třeba dodat, že zákoník působil místy i kontroverzně. „Bude-li v praxi povolen sňatek mezi musulmankami a nevěrci, jemuž – v teorii – nový zákon neodporuje, je ovšem těžko si představit, jak se veřejné mínění vůči této novotě zachová i přes drakonické prostředky, které hrozí každému odpůrci „laicismu“ a novodobých reforem angorských vládců.“⁹⁴

2.7 Zrovnoprávnění žen

Stejně jako v mnoha jiných oblastech, tak i v otázce ženské rovnoprávnosti už během posledních desetiletí existence starého režimu lidnatá města v čele s Istanbulem poznala a přijala některé západní hodnoty. Zvláště mezi vzdělanou elitou se začaly objevovat emancipovanější ženy, stále se však jednalo o úzkou skupinu, která rozhodně nereprezentovala průřezový stav v turecké společnosti. Ve vzniku republiky viděly turecké ženy výjimečnou příležitost jak se vymanit z více či méně těsných pout tradičního islámského pohledu na ženy. Jak uvádí Luboš Kropáček: „muslimská rodina je patriarchální a patrilineární. Manželství se uzavírá smlouvou, zpravidla písemnou, mezi ženichem a zákonným zástupcem (*walí*) nevěsty za přítomnosti dvou plnoprávných svědků (například jednoho muže nebo dvou žen).“⁹⁵

Tradice, která zavazovala ženu k podřízenosti manželovi, byla silně otřesena spolu s demontáží islámu coby státního náboženství. Hroutily se mnohé dosavadní pilíře a ani otázky manželství, ženského vzdělání a participace nezůstaly stranou. Samotnou republiku sice založili téměř výhradně muži a veřejnost byla vedena k vyznávání kultu vojáků-osvoboditelů, přesto i díky Kemalově pověstnému pragmatismu byla ženská otázka akcentována. Při hledání nástrojů, jak se účinně vymezit vůči osmanské

⁹³ AMZV PZ Cařihrad 1926, č. 2, čj. 38152 ze dne 10. 3. 1926.

⁹⁴ AMZV PZ Cařihrad 1926, č.31, čj. 38152 ze dne 10. 3. 1926.

⁹⁵ Kropáček, Luboš: *Duchovní cesty islámu*, Praha, Vyšehrad 1993, s. 127. Jak z uvedené citace vyplývá, smlouva se neuzavírá mezi mužem a jeho budoucí manželkou, ale s jejími zástupci. Stejně tak v případech svědectví jsou potřeba podpisy dvou žen, ale už jen jednoho muže. Na straně 123 téže publikace autor píše, že v „při výkupném z krevní msty (*dija*), svědectví a dědictví se žena počítá jako polovina muže.“

minulosti, totiž zjistil, že přehlížení ženského potenciálu či jeho přímé potlačování tvoří jeden z hlavních nedostatků předrepublikánského období. Pro Atatürka bylo tedy výhodné otevřít problematiku ženských práv. Jednalo se o další vhodný nástroj, jak se v nové republice vymezit proti starému islámskému režimu.⁹⁶ Navíc v dobové atmosféře nového začátku, kdy se stát buduje od základů, je mnohem snadnější zapojit i doposud opomíjenou polovinu obyvatel.

Zde je vhodná příležitost zmínit se o manželském stavu samotného prezidenta Atatürka. Ten během vojenského života přivykl mnoha neřestem a podle četných tvrzení rozhodně nebyl rodinný typ.⁹⁷ Již zde padla zmínka o tom, že se během osvobozené války v Izmiru seznámil s Latifé Hanen, dcerou místního obchodníka, a často v jejich domě pobýval. To, že si ji skutečně vzal, překvapilo zejména ty, kteří byli obeznámeni s bujarým životem Musatfy Kemala coby důstojníka.⁹⁸ Pravdou zůstává, že manželství vydrželo jen do roku 1925. Nabízí se otázka, zda sňatek nebyl uzavřen z pragmatických důvodů propagace republiky. Touha ukázat se na veřejnosti po boku manželky mohla pramenit i ze snahy podpořit jiný obraz prezidenta, než jen vojenského generála. Svou roli mohla hrát i evropská výchova jeho nastávající, která přesně zapadala do republikánského konceptu.

Zajímavé detaily o vývoji v otázce manželského práva přinášeli českoslovenští diplomaté, kteří byli svědky parlamentních a odborných diskuzí na toto téma. Na jednom z prvních jednání zazněl návrh komise, že minimálním věkem pro vstup do manželství by mělo být 14 let u chlapců a 9 let u dívek.⁹⁹ V původním návrhu zůstal zachován institut mnohoženství. Po protestech istanbulských žen a přímlově prezidentovy manželky se hranice posunula na 18 respektive 15 let.¹⁰⁰ V novém občanském zákoníku vydaném v roce 1926 je mnohoženství přímo zapovězeno. Při svatebním obřadu ženich musel potvrdit, že již není v jiném manželském svazku, a až poté byl sňatek schválen. Hojně diskutovaným tématem zůstaly sňatky mezi tureckými státními příslušníky a cizinci, zvláště pokud nebyli muslimského vyznání. Mezi lidmi panovala nejistota přiživovaná i tradičním výkladem, který sňatky muslimek

⁹⁶ Malečková, Jitka: *Úrodná půda. Žena ve službách národa*, Praha, ISV 2002, s. 12.

⁹⁷ O odvrácené straně jinak respektovaného prezidenta důkladněji pojednává podkapitola Obraz Mustafy Kemala v diplomatických pramenech.

⁹⁸ Pravec, Karel: *Kemal Atatürk*, s. 74.

⁹⁹ AMZV PZ Cařihrad 1924, č. 2, čj. 022962 ze dne 8. 2. 1924.

¹⁰⁰ AMZV PZ Cařihrad 1924, č. 3., čj. 038781 ze dne 5. 3. 1924.

s nemuslimy zakazoval. Vláda proto dlouho uvažovala o zachování původních zvyklostí. V rámci přejatého švýcarského zákoníku ovšem celá záležitost vyznívala diskriminačně, a proto došlo k jejímu vypuštění. Ministr spravedlnosti tak mohl hlásit, že „Náš občanský zákon neobsahuje žádných předpisů ohledně dovolení nebo zákazu sňatků mezi Turky a cizinci. Každý může pojeti za manželku ženu, jež se mu líbí, je-li svobodná.“¹⁰¹

Druhé velké téma představuje pochopitelně přiznání volebního práva ženám. Jak připomíná Jitka Malečková, na tomto poli mělo Turecko náskok i před obdivovanou Francií nebo za vzor braným Švýcarskem.¹⁰² V periodické zprávě za třetí čtvrtletí roku 1930 se dozvíme, že v letošních obecních volbách mohly ženy nejen volit, ale i samy kandidovat.¹⁰³ Spekulovalo se, jak se nové hlasy promítnou do rozložení sil mezi vládní stranu a povolenou opozici. Až na východní části země, kde byla tradičně podpora republiky nejnižší, k žádnému velkému překvapení nedošlo. Završením ženského volebního práva byla od roku 1934 možnost vybírat zástupce i do celostátního orgánu, tedy do Velkého národního shromáždění.¹⁰⁴

Na tomto místě byse rád zmínil s malým předstihem o reflexi ženské otázky v tisku. Ten totiž celou problematiku poměrně pečlivě reflektoval a přinášel i zajímavé závěry. Josef Kořenský psal pro *Venkov* o emancipaci už v únoru 1923. V článku nazvaném jednoduše „Vzkříšení tureckých žen“ nejprve nastínil situaci „nemocného muže“ Evropy v posledních letech jeho existence, aby mohl posléze konstatovat, že na budování nové republiky mají podíl i ženy. Autor vyzdvihuje význam dívčích škol, tedy institutu do té doby nevídaného. Kořeny toho, že vůbec k pokusu o ženskou emancipaci došlo, vidí ve světové válce. Muži zaneprázdnění frontou náhle nemohli vykonávat svá původní zaměstnání a často je předávali svým manželkám. Bylo tedy možné potkávat obchodnice, ošetřovatelky i zaměstnankyně nejrozličnějších úřadů. Pak „válka přestala, ale turecké ženy a dívky navykly veřejné práci doma i v úřadech a obchodech, oblíbily si život v součinnosti mužů a lnuly a lnou k sociálním novotám s celou duší“.¹⁰⁵ Autor

¹⁰¹ AMZV PZ Cařihrad 1926, č. 96, čj. 173341 ze dne 23. 11. 1926.

¹⁰² Malečková, Jitka: Úrodná půda, s. 215, ve Francii ženy poprvé volily roku 1946, ve Švýcarsku až na 1971.

¹⁰³ AMZV PZ Ankara 1930, č. 60, čj. 137982 ze dne 13. 10. 1930.

¹⁰⁴ Shaw, Stanford Jay: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 385.

¹⁰⁵ Kořenský, Josef: *Vzkříšení tureckých žen* in: *Venkov*, 15. 2. 1923.

si pochvaluje vysokou míru důstojnosti a samostatnosti tureckých žen, ale jak sám přiznává, „čím dále od Bosporu, tím více volnost a osvícenost Turkyň mizí“.¹⁰⁶

Stav ženské otázky v téměř už desetileté republice nastínil českému čtenáři Jiří Wičaz v *Českém slovu*¹⁰⁷ při příležitosti jmenování první turecké diplomatky Emi Ali Afus. Tato absolventka prestižní pařížské univerzity Haute Ecole des Sciences Politiques et Social působila jako tajemnice tureckého vyslanectví v Teheránu. Jak autor připomíná, Evropa byla na ženy-diplomaty již delší dobu zvyklá, avšak v Turecku si nikdo nedovedl ženu v podobné funkci představit ještě před deseti lety. V následujících řádkách autor prokázal neobvyklý nadhled, neboť se vymezil vůči oblíbenému a častému stereotypu orientálních harémů chápaných jako vězení pro mnohé ženy. Popularitu tohoto téměř až klišé spatřuje zejména v neblahém zkreslujícím vlivu hollywoodských filmů, ve skutečnosti si luxus vlastního harému mohlo dovolit mizivé procento nejbohatších mužů v Osmanské říši, tudíž i žen uvězněných v těchto objektech bylo vzhledem k počtu obyvatel poskrovnu. Turecké ženy tedy ve většině žily jako v jiných podobných patriarchálních společnostech. Jak pisatel připomíná, „ani v těch harémech, které ostatně zaručovaly bezstarostný život do smrti, žena nebyla vždy tou otrokyní, jak se zpravidla má za to. Ví se totiž dosti o sultánech a vysokých hodnostářích, že notně byli »pod pantoflem« svých žen.“¹⁰⁸ Ženy v Osmanské říši po dlouhá staletí zůstávaly připoutané k domácnost, jejich svět byl ohraničen, jak autor trefně charakterizuje, čtyřmi stěnami manželova domu. Ven nesměly vyjít nezahalené či bez doprovodu starší ženy a po setmění jim bylo zapovězeno vůbec vycházet. Proto lze konstatovat, že ženy z určitých sociálních vrstev patřily mezi hlasité podporovatelky republiky, ve které správně viděly možnost na širší uplatnění po vzoru západních států. Po ustavení republiky s povděkem přijaly rozhodnutí o zákazu zahalování se v tradiční šátek, v tureckém prostředí označovaný *feredža*. Jako další emancipační prvek posloužilo i zavedení nového písma, pro mnoho žen vyrovnání startovní pozice vůči mužům v otázce doposud tabuizované vzdělanosti. V závěru Jiří Wičaz zmiňuje existenci aktivního volebního práva pro parlamentní volby a pasivního práva zatím jen pro obce. V souvislosti s absencí možnosti nechat se zvolit do parlamentu uvádí i zajímavý fakt, že mnoho žen podpořilo novou liberální stranu Fethi beje, osud však

¹⁰⁶ Tamtéž

¹⁰⁷ Wičaz, Jiří: *Ženská revoluce v Turecku* in: *České slovo*, 9. 4. 1932.

¹⁰⁸ Tamtéž

jejich snahám nepřál, neboť Mustafa Kemal po krátkém experimentu neumožnil existenci parlamentní opozice.

3 Československá reflexe Atatürkových reforem

3.1 Obraz Turků ve starší literatuře

Stereotypní zobrazování odlišných etnik provází celé dějiny evropské územní expanze. Nejviditelnějším příkladem může být Severní Amerika, kde byl mýtus o krvelačnosti místního indiánského obyvatelstva záměrně šířen, aby zakryl výčitky svědomí evropských kolonistů, kteří se dopouštěli křesťansky nemorální genocidy.¹⁰⁹ U Evropě bližšího a vojensky rovnocenného „soupeře“, jakým byl islámský svět, bylo obtížné nad „nepřítelem“ úplně zvítězit a tak se ho zbavit. Evropa a islámský svět spolu zkrátka přímo sousedily a během dějin více či méně úspěšně hledaly řeč ke společnému soužití. Záměrně negativně pokřivený obraz toho druhého pak sloužil jako burcující hlas při přímém ohrožení. Jak uvádí Jiří Bečka a Miloš Mendel, stereotypní a nadřazený pohled na islámský svět se bohužel promítl i při vzniku vědecké disciplíny zkoumající svět islámu. Nestranní a nezajatí orientalisté, kteří se odhodlali ke kritice evropského počínání, pak museli čelit nařčení, že straní „protivníkovi“.¹¹⁰ Patrně nejslavnější práci, která kritizuje přílišné sebezahledění evropské orientalistiky, představuje dílo Edwarda Saida *Orientalismus* z roku 1978.¹¹¹

Osmanská říše z pozice Evropě nejbližšího muslimského státu po staletí ovlivňovala dění nejen na sousedícím Balkánském poloostrově, ale v případě úspěšných výbojů i na území východní a střední Evropy. Obraz Osmanů, kterým se častěji říkalo pouze Turci, nutně podléhal stigmatu nájezdníků a plenitelů evropského území. A to, jak připomíná Tomáš Rataj, nevyjímaje českého území. „Ve skutečnosti však šlo o svým způsobem globální křesťanský stereotyp a jeho rozšíření v českém státě je poněkud paradoxně dokladem přínaléžitosti tohoto státu k evropskému Západu. Obraz tureckého nepřítele je jistým zkonkrétněním obecnějšího a staršího stereotypu muslima jako náboženského a kulturního antipoda křesťanského světa, který je do určité míry – a to i u nás – živý

¹⁰⁹ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.: *Islám v srdci Evropy*, Praha, Academia 2007, s. 77–78. Jak autor příslušné pasáže Miloš Mendel dále uvádí, z výčitek nad vlastním počínáním se zároveň zrodil i motiv „vznešeného divocha“ jako jakási kompenzace, která ale znovu vycházela z pohledu Evropy a byla jí poplatná.

¹¹⁰ Bečka, Jiří, Mendel, Miloš: *Islám a české země*, Olomouc, Votobia 1998, s. 58–60. Autoři dále uvádějí, že první oblastí, kde se podařilo dosáhnout skutečně nezajatých a zároveň přijímaných výsledků bádání, byla jazykověda.

¹¹¹ Dvojice Bečka-Mendel sice uznává kvality a historický význam Saidova textu pro bouřlivá 80. léta na Blízkém východě, kdy kniha oslovila mnohé intelektuály, zároveň se ale vymezují proti jeho zaměření pouze na arabský svět, kdy nezmiňuje turkologická a iránská studia. Citováno podle Bečka, Jiří, Mendel, Miloš: *Islám a české země*, s. 59–60.

dodnes“.¹¹² Z turecké přítomnosti na Balkánu vyplývá i další fakt, a to ztotožnění etnických Turků s nejrůznějšími národnostmi ve službách sultána. Populární žánr cestopisů zavedl české spisovatele i do dalekých končin islámského světa, často se však přijeli utvrdit ve svých poměrně odmítavých postojích vůči islámu.¹¹³ V případě popisu balkánských měst se stalo slovo orientální, případně turecký synonymem pro zaostalé rozpadající se části města s nízkými domy, úzkými uličkami, na kterých se odehrává společenský i obchodní život místních obyvatel.¹¹⁴ K zaostalosti orientálních čtvrtí je kladen do kontrastu pokrok a modernizace, jež mají být vlastní evropské kultuře. Výchozí pozice pro zlepšení obrazu Turků za republiky tedy nebyla vůbec snadná. Nadále přetrvával po staletí trvající majoritní náhled na Turka jako bytostného nepřitele, který Evropu několikrát znatelně ohrozil a jehož přítomnost na pomezí Evropy a Asie mnohé zneklidňovala. Není pochyb, že turečtí republikáni měli o obrazu vlastního národa v zahraničí povědomí a jeden z jejich hlavních cílů představovala náprava pokřiveného obrazu v očích cizinců.

Čechoslováci a Turci se k sobě po skončení první světové války určitým způsobem přiblížili, neboť v obou státech vznikla po dlouhém trvání monarchistického režimu republika. V Turecku sice o pět let a jeden den později než v Československu, přesto je republikánské zřízení natolik určující, že si zasluhuje zvláštní pozornost. Československý pohled na Turecko byl totiž značně ovlivněn převzatým či zděděným pohledem z dob Rakouska-Uherska a nyní se naskytla možnost ho přehodnotit.

3.2 Obraz Mustafy Kemala v diplomatických pramenech

Už ze samotné povahy diplomatických zpráv vyplývá, že v centru jejich zájmu stojí zejména dění v oficiální rovině. Běžné politické zprávy z Ankary proto skýtají možnost nahlédnout do místy až zákulisního dění v parlamentu. Diplomaté sledovali realizaci jednotlivých reformních opatření pokud možno od počátku přes diskuse v parlamentu až po finální vyhlášení a realizaci. Z našeho pohledu mnohdy zajímavější problematiku

¹¹² Rataj, Tomáš: *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře českých zemí*, Praha, Scriptorium 2002, s. 13.

¹¹³ Jak uvádí Petr Pabian ve své analýze tří českých cestopisů do islámského světa, například Vítězslav Hálek ve svém cestopisu *Cařihrad a jeho život* islám odmítal a ani se mu nesnažil porozumět. Spokojil se s hodnocením, že jde o víru fanatickou a rituály prováděné při modlení cizinec nemůže pochopit. Citováno podle: Pabian, Petr: *Islam in Czech Travel Literature of the Nineteenth Century* in: Klusáková, Luďa (ed.): „We“ and „the Others“, Praha, Karolinum 2004, s. 196–197.

¹¹⁴ Klusáková, Luďa, Sobotková, Hana: *Oriental or European Identity? Modernization and Balkan Towns in Czech Popular Discourse* in: Klusáková, Luďa (ed.): „We and „The Others“, s. 140–141.

přijetí změn a nařízení mezi obyvateli Turecké republiky zachycují méně podrobně, a to z několika důvodů. V Turecku 20. a 30. let totiž stále panoval silný entuziasmus z vítězné války a při výjimečné autoritě prvního prezidenta nedostávaly kritické hlasy patřičný prostor. Druhý důvod lze spatřovat ve značném rozdílu mezi venkovským a městským obyvatelstvem v otázce samotné podpory Mustafaova režimu. Konstatování, že města byla režimu více nakloněna než venkov, se sice může zdát jako zjednodušující (a také jím je), nicméně ve venkovských oblastech častěji docházelo k protestům proti zaváděným novotám, naopak městské prostředí bývá na dynamičtější změny obecně více navyklé. Navíc nesmíme zapomínat, že diplomaté působili hlavně v reprezentativní Ankaře – tedy ve městě, které bylo budováno proto, aby sloužilo jako politické centrum, kam budou soustředěny domácí i zastupitelské úřady. Českoslovenští zástupci se pohybovali de facto v nejvyšší společnosti a o názorech a postojích východoanatolského rolníka na reformy věděli spíše zprostředkovaně. Pro adresáta všech těchto zpráv, tedy československé ministerstvo zahraničí, nejsou informace o přijetí změn a reakci obyvatelstva v popředí zájmu. Lidové nálady a nepokoje byly reflektovány hlavně v případě, kdy kvůli reakci obyvatel došlo ke změně v nařízení nebo ke krveprolití, popř. pokud události měly mezinárodní konotace.

V meziválečné době působili v Turecku postupně čtyři českoslovenští vyslanci. Prvním byl Rudolf Světlík, působící v Istanbulu z pozice šéfa úřadu delegáta ČSR od roku 1920. Mezi lety 1926–1935 byl už přímo vyslancem Miloš Kobr, jehož vystřídal Karel Halla. Ještě na sklonku Atatürkova života, tedy na jaře 1938, nastoupil Robert Feitscher. Ve většině případů se jednalo o kariérní diplomaty, pro něž bylo Turecko jednou zastávkou v cyklickém putování po československých zastupitelských úřadech. Rudolf Světlík, vzděláním právník, hovořil plynule francouzsky, anglicky a německy. Jeho nástupce Miloš Kobr ovládal také ještě španělštinu a italštinu. Sám v roce 1901 absolvoval konzulární akademii a do služeb československé diplomacie přešel z rakouského ministerstva. Skutečným polyglotem mezi našimi diplomaty byl Karel Halla, taktéž absolvent konzulární akademie. Jeho osobní složka uvádí, že mezi jeho „zvláštní znalosti a zběhlosti důležité pro službu“ patří schopnost komunikovat francouzsky, italsky, německy slovem i písmem a dobře anglicky, turecky a albánsky. Mateřskou řečí Roberta Fleischera byla němčina, mimo ni hovořil pochopitelně česky,

dále anglicky, italsky a maďarsky.¹¹⁵ Jak z uvedeného výčtu vyplývá, pouze Karel Halla hovořil jazykem země, kde působil. Může se zdát, že ostatní diplomaté byli v nevýhodě, ale konzulát zaměstnával i mnoho místních lidí na nižších postech a osoba vyslance sloužila hlavně k oficiální komunikaci s Prahou. Vyslanec na svůj stůl dostával svodky tureckého tisku, který i v dobách pokročilé republiky stále vycházel i francouzsky a německy. Do styku přicházel ponejvíce se svými kolegy z ostatních evropských ambasád a zde nebyl důvod hovořit jinak než francouzsky.

Politické zprávy působí skutečně profesionálním dojmem. Zároveň obsahují i poměrně hodně pasáží, pro jejichž napsání bylo potřeba vyslovit shrnující závěry nebo prognózy. Autoři se zde nevyhýbali ani osobnímu hodnocení. Nejilustrativnějším příkladem budiž poměrně ožehavá otázka silné náklonnosti Mustafy Kemala k alkoholu. Ve své době se jednalo o jakési veřejné tajemství, podrobnosti o něm skloňovali zejména odpůrci režimu, jinak Atatürk požíval nebyvalé autority. V okruhu evropských diplomatů, který byl světem sám pro sebe, ovšem zábrany padaly, a tak se můžeme dočíst, že: „Za svého zájezdu do západní Anatólie přišel Mustafa Kemal do osobního styku s dvěma cařihradskými delegacemi a velmi častým obecenstvím, tak, že byla častěji příležitost pozorovati, že prezident republiky nedovede potlačit svou pijáckou vášeň tak, aby byl střízliv alespoň po dobu oficiálních slavností.“¹¹⁶ Zajímavé je, že v dobových diplomatických zprávách se objevují zcela otevřené spekulace, co by se dělo, kdyby se případně prezident upil k smrti. Druhou černou kaňku v jeho životopise představuje komplikovaný vztah k ženám. Ve zprávě z roku 1923 se tak dočteme: „Mimo to jest sexuální pud jeho velice vyvinut a k uspokojení jeho sahá bez dlouhého rozmýšlení na mladé dívky ze svého okolí...“¹¹⁷ Věc zašla tak daleko, že mezi diplomaty kolovala zpráva o možném fyzickém odstranění Mustafy Kemala. Rudolf Světlík dále píše, že „Sir Harry Lamb, jenž byl anglickou vládou jako zástupce anglických společností do Angory“¹¹⁸ vyslán, učinil mi před svým odjezdem divnou proročí poznámku. Pravidl, že v nynější době si počínají tři státníci a sice Mussolini, Mustafa Kemal a Stambolijský

¹¹⁵ Údaje o osobách československých vyslanců pochází z archivní pomůcky AMZV k československým diplomatům a zejména z jejich osobních složek, které jsou uloženy ve III. sekci zpravodajské v témže archivu.

¹¹⁶ AMZV, PZ Cařihrad 1925, č. 30, čj. 194 795 ze dne 14. 12. 1925.

¹¹⁷ AMZV, PZ Cařihrad 1923, č. 23, čj. 117247 z roku 1923.

¹¹⁸ Ve některých textech bývá pro turecké hlavní město používán i starší termín Angora.

tak násilně, že spějí k násilnému konci.“¹¹⁹ Republikáni často používali narychlo přijaté mimořádné zákony k udržení pořádku jako zástěrky pro potlačení nepohodlných novinářů. V diplomatické depeši z Istanbulu se dokonce píše o „systematicky prováděném teroru, směřujícím k potlačení každého opozičního projevu pro přítomnost i budoucnost a potrestání takového projevu v minulosti“.¹²⁰ V procesech (autor zprávy použil dokonce slovo monstrproces) už bylo popraveno několik novinářů. Jak autor konstatuje: „Je zajímavé, že evropský tisk nevěnuje těmto věcem vůbec pozornosti ač, kdyby se dály jinde, jistě by ve světovém tisku budily protesty a značný rozruch.“¹²¹ V následující zprávě odlišný pisatel zmiňuje jeden z důvodů „překotnosti reforem“. Podle něj se Turci obávají brzkých politických či rovnou vojenských zvratů v regionu. „Aby jen trochu přizpůsobil zaostalý národ ultramoderním heslům a zásadám republiky, nemůže vynaložiti dosti spěchu, aby tuto staletou propast za poměrně kratičkou dobu přepažil.“¹²² Z tohoto titulu interpretuje i silné autoritativní zákroky proti opozici. Vláda podle něj cíleně postupuje tvrdě, aby následně mohla uvězněné osoby s grácií propustit. Na tomto příkladě dvou po sobě následujících zpráv lze dobře ilustrovat určitou kontradikci, která v psaních z Istanbulu a Ankary panuje. Celkový charakter zpráv sice zůstává zdravě kritický, jednotlivé depeše se ale mnohdy liší. Jedním z důvodů může být i postupný vývoj v událostech, o kterých je informováno postupně a často na konci nebyl výsledek tak dalekosáhlý, jak se původně předpokládalo. Druhý důvod vidím ve faktu, že pouze některé texty lze jednoznačně přisoudit přímo osobě delegáta či později vyslance. Jiné psali níže postavení zástupci, podepsaní jen iniciálami. Je třeba říci, že tato poněkud nepřehledná situace panovala zejména ve zprávách z druhé poloviny 20. let, tedy z doby, kdy se měnilo křeslo konzula, došlo k přesunu celého úřadu do Ankary a povýšení na vyslanectví. Ve zprávách z 30. let je už cítit daleko větší konzistenci názorů. Jak v periodické zprávě za první čtvrtletí roku 1929 píše vyslanec Miloš Kobr „mladý turecký stát prodělal první stádium svého vývoje, t.j. období revoluční a vstupuje poznenáhlu po skončení likvidace svého revolučního hnutí do stádia výchovného“.¹²³ Vyslanec konstatoval, že první krok, tedy samotné provedení reforem, se většinou uskutečnil rychle, „zatím co

¹¹⁹ AMZV, PZ Cařihrad 1923, č. 23, čj. 117247 z roku 1923.

¹²⁰ AMZV PZ Cařihrad 1925, č. 22, čj. 144365 ze dne 9. 9. 1925.

¹²¹ Tamtéž

¹²² AMZV PZ Cařihrad 1925, č. 23, čj. 160811 ze dne 10. 10. 1925.

¹²³ AMZV PZ Cařihrad 1929, č. 19., čj. 49798 ze dne 18. 4. 1929.

pozvolné pronikání ducha těchto reforem do širokých vrstev lidových neučinilo znatelných pokroků¹²⁴. Jako hlavní důvod úspěchu viděl ohromnou popularitu samotného prezidenta, jemuž obyvatelé země věří, a reformy tudíž alespoň navenek přijímají s povděkem.

Periodické zprávy shrnující uplynulý časový úsek (čtvrtletí i rok) patří mezi nejhodnotnější materiály diplomatické provenience. Jejich prvotním cílem už nebylo informovat o bezprostředním dění, k tomuto účelu posloužily jednotlivé běžné politické zprávy. Jejich pisatelé se více snažili o celkové zhodnocení změn a událostí, nezdědka připojili i prognózu směrem do budoucna. Ve výroční zprávě za rok 1924 se objevila zajímavá charakteristika Turecka z pera konzula Rudolfa Světlíka: „Ležít na rozhraní nepřátelských světů: komunismu a kapitalismu, orientu a okcidentu, půlměsíce a kříže.“¹²⁵ V následujících odstavcích autor uvedl, že některé změny se udály tak rychle, že lid neměl ani šanci kriticky zareagovat. Přiznává, že mnoho změn se udává pouze z důvodů, že si přeje nejužší vedení státu okolo Mustafy Kemala. Opoziční hlasy se začaly objevovat v první generaci národního shromáždění, kde stále byli zastoupeni lidé z nejrůznějších společenských a majetkových vrstev. Čtvrtletní zprávy také často mírnily hodnocení a závažnost situace, o které bylo referováno v dřívějších běžných zprávách nebo v tisku. Kupříkladu dění okolo povolení a poté zakázání opoziční strany Fethi beje komentoval vyslanec Miloš Kobr s časovým odstupem tak, že „ve skutečnosti není tedy možno mluvit o vnitropolitické krizi v Turecku, jež by – jak i seriosní deníky evropské tvrdily – plynula z ukvapené modernisace a z překotných reforem Ghaziho a jeho spolupracovníků.“¹²⁶

Možná nejzajímavějším tématem, které lze z politických zpráv vyčíst, je samotný vztah československých diplomatů k osobě Mustafy Kemala. Problematiku koncentrace politické moci v jeho rukou řešil hlavně Rudolf Světlík (konzulem do roku 1926). V době jeho působnosti se totiž Kemalův režim ještě etabloval a místy reálně hrozilo, že dojde ke změně rozložení sil. Rudolf Světlík proto ve svých zprávách věnuje prostor opozičním silám a častým změnám v kabinetech. To, že povolená opoziční strana se dostala do parlamentu až v roce 1930 pochopitelně neznámá, že opozice jako taková předtím neexistovala. Už od prvních dní nové republiky v různých městech, ale

¹²⁴ AMZV PZ Cařihrad 1929, č. 19., čj. 49798 ze dne 18. 4. 1929.

¹²⁵ AMZV, PZ Cařihrad 1924, č. 36.

¹²⁶ AMZV PZ Ankara 1931, č. 1, čj. 8251 ze dne 17. 1. 1931.

nejčastěji v Istanbulu vznikaly opoziční skupiny, které se někdy hlásily i ke statusu politické strany, ovšem bez možnosti reálně kandidovat. Názorové přívrženci opozičních skupin pocházeli z nejrozličnějších vrstev obyvatel, byli tu intelektuálové, důstojníci i duchovní. Ze zpráv československých diplomatů rovněž vyplývá, že Istanbulský tisk se vyznačoval daleko větší kritičností než oficiální tituly z Ankary. Není pochyb o tom, že Mustafa Kemal dokonale využil své enormní popularity z bojů o osvobození k provedení kroků, jež by „obyčejnému smrtelníkovi“ sotva kdy prošly. „Činnost Kemalova je důkladně promyšlena a soustavně prováděna. Jde mu především o získání osobní popularity, jež jest nezbytně nutná, aby se krajně radikální reformy učinily lidu zažitelnějšími.“¹²⁷

Ke shrnutí pohledu diplomatů lze říci, že v hodnocení prováděných reforem postupovali více kriticky než novináři. Celá věc je pochopitelně ovlivněna tím, že objem zaslaných diplomatických depeší dalece přesahuje všechny existující články o Turecku v novinách, a diplomaté měli tedy daleko více prostoru zmínit i kritické hodnocení. Za ještě důležitější důvod pak považují určitou kritičnost a odstup, jaké jsou u profesionálních zástupců v cizině nutné. Jak vyplývá z osobních složek československých diplomatů, vzdělání a první praxi získali ještě za dob Rakouska-Uherska a do služeb nového státu tak nevstoupili jako úplní nováčci. Odborníci podobného ražení jsou stavebním prvkem snad všech režimů a jejich schopnosti jim umožňovaly vykonávat své poslání kdekoli na světě od Číny po Jižní Ameriku.¹²⁸ V komunikaci s ministerstvem byl kladen důraz na co možná největší informační hodnotu celého sdělení. Reformní snažení prezidenta Atatürka z diplomatických depeší vyznívá podle hesla „účel světí prostředky“. Diplomaté, kteří byli svědky nejen výsledků, ale hlavně zrodu dobových změn, si uvědomovali závažnost celé situace. Jejich bezprostřední reakce na problematiku události, kdy kemalistický režim otevřeně perzekvoval své oponenty, se nesou v kritickém, někdy až odmítavém duchu. Měli pravdu v tom, že mnoho změn na začátku skutečně provázely bolestivé a nedemokratické průvodní jevy. V delším časovém horizontu, který nejlépe zachycují výroční zprávy, už stojí reformy v lepším světle. S postupujícím časem bylo jasné, že Turecko skutečně usiluje o přináležitost k Evropě a českoslovenští diplomaté

¹²⁷ AMZV PZ Cařihrad 1925, č. 28, čj. 177617 ze dne 11. 11. 1925.

¹²⁸ To byl příklad Miloše Kobra, který na různých pozicích působil v Pekingu, Buenos Aires, Berlíně a Cařihradě.

považovali tuto snahu za chvályhodnou. Založení Turecké republiky totiž přineslo podstatné vyjasnění situace v doposud nepřehledném stavu na Balkánském poloostrově a v Malé Asii.

3.3 Tisk k hodnocení Mustafy Kemala

Autory dobových článků nalezneme mezi československými novináři, nechybí ale ani několik pisatelů přímo turecké národnosti, nejčastěji univerzitních pracovníků či přímo diplomatických zástupců působících v Československu. U posledně jmenovaných pisatelů je pochopitelné, že jsou s novým režimem profesně svázáni a kritičností zrovna nevynikají. Jako ilustrace může posloužit text, který pro Národní listy napsal turecký chargé d'affaires v Praze, Vasfi bey¹²⁹. Při popisu starších dějin mluví o „tmářské vládě sultána“ a „náboženském fanatismu“, případně o „teokratickém režimu“. Pak čtenáři nabídne stručný výčet nejdůležitějších změn s dovětkem, že cílem reformního snažení je „politicky i hospodářsky neodvislá republika“.

Zcela výjimečnou pozici mezi dobovými novináři píšícími o Turecku zaujímá osobnost Aloise Musila. Tento rodák z Rychtářova u Vyškova na Moravě odjel po absolvování bohoslovecké fakulty do Jeruzaléma za účelem dalšího studia. Na vlastní pěst podnikl výpravu na Sinajský poloostrov s cílem studovat tamní jazyk a zvyky. V podstatě samostudiem a hlavně přímo v terénu se postupně vypracoval až na jednoho z nejvýznamnějších orientalistů své doby.¹³⁰ Do Arábie jezdil nejen jako vědecký badatel, ale po vypuknutí první světové války ho coby odborníka na Blízký východ angažovala i rakouská armáda. Jeho úkolem bylo získat podporu pro Turecko (tehdy ještě Osmanskou říši) mezi arabskými zeměmi ke společnému postupu proti Britům. V tomto směru představoval protivníka slavnějšímu kolegovi, plukovníku Lawrencovi, který působil na opačné straně. Svou poslední cestu na Východ vykonal v září 1917 v hodnosti podmaršálka.¹³¹ Po první světové válce odmítl akademické nabídky z Vídně a místo toho přijal místo profesora orientálních věd na Univerzitě Karlově. Své knihy

¹²⁹ Vasfi, Bey: *Nové Turecko* in: *Národní listy*, 31. 10. 1933.

¹³⁰ Více k životnímu příběhu Aloise Musila nalezneme například v publikaci Klobas, Oldřich: *Alois Musil zvaný Músa el Rueilí*, Brno, Akademické nakladatelství CERM 2003. Jeho vědeckou působnost shrnuje publikace Veselý, Rudolf (ed.): *Alois Musil. Český vědec světového jména*, Praha, Globe 1995.

¹³¹ Borovička, Michal: *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada cestovatelství*, Praha, Vyšehrad 2003, s. 520.

a články sepisoval z rozsáhlých poznámek, které si přivezl ze svých arabských cest, jako profesor studijně pobýval v USA a publikoval i v angličtině.¹³² I když Turecko po válce už přímo nenavštívil, jeho předchozí poznatky a zápisky z dané oblasti mu umožňovaly psát novinové texty výjimečné úrovně a dalece převyšovat většinu novinářských kolegů. Alois Musil rovněž naplňoval představu o ideálním popularizátorovi Orientu. Mimo psaní knih a článků totiž problematiku muslimského světa rozebíral i v pořadech nastupujícího Československého rozhlasu.¹³³ Jeho texty vycházely nejčastěji v agrárnickém *Venkově*, kde dostával dostatečný prostor pro vyjádření všech svých postřehů. Radek Mikulka ve svém článku pro Historický obzor uvádí, že Musilovou velkou láskou bylo zemědělství, a tak si v rodném Rychtářově koupil dům s rozlehlou zahradou, kde rád trávil volné chvíle.¹³⁴ I když se přímo neangažoval v politice, vzhledem k silnému vztahu k půdě sympatiemi tíhl k agrární straně. Proto jeho novinové texty až na výjimky nalezneme výlučně ve *Venkově*. V porovnání s ostatními novinami se nedá říci, že by se *Venkov* přímo specializoval na zahraničněpolitické události, na tomto poli dominovala zejména *Národní politika*. Agrární *Venkov* měl ale nesmírnou výhodu v tom, že do něj přispíval právě Alois Musil. Při jeho vysoké pracovní morálce se jednalo o desítky rozsáhlých analytických statí, které vycházely po celé období 20. a 30. let.

Jak vyplývá z výsledků metody sondy pro říjen a listopad 1933, články o dění v Turecku se skutečně v československém denním tisku objevovaly spíše sporadicky. Časové zpoždění mezi datem události a informací v novinách bývá u okrajovějších témat ze zahraničí poměrně běžné a ani Turecko není výjimkou. Velice aktuální informace o dění v Turecku měl dobový čtenář v průběhu první světové války. Zájem o oblast Úžin a Malé Asie je patrný ještě v letech 1918 až 1923, kdy teritorium zažívalo bouřlivé časy během zápasu Turků-republikánů s jejich protivníky. Veliké množství článků se týká Lausannské, respektive Sèvreské mírové smlouvy. Se vznikem republiky, kdy došlo ke znatelnému zklidnění doposud nepřehledné situace, zájem o bezprostřední dění klesal. Texty o Turecku pochopitelně vycházeli i nadále, ovšem už méně často a také s odlišným charakterem. Článků věnovaných jedné konkrétní reformní problematice bylo bohužel pomálu.

¹³² Borovička, Michal: *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada cestovatelství*, s. 520.

¹³³ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.: *Islám v srdci Evropy*, s. 228.

¹³⁴ Mikulka, Radek: *Hledal pravdu v širé poušti* in: *Historický obzor* 1993, roč. 4., č. 6., s. 140.

Za určitý prototyp nejcharakterističtějšího novinového textu k turecké problematice je možné považovat rozsahem delší článek, který se nevěnuje jedné konkrétní události, ale přibližuje čtenáři uplynulý vývoj v delším horizontu. Tyto články většinou pro připomenutí začínají už samotným vznikem Turecké republiky a zřídka chybí alespoň krátké pojednání o zásluhách Mustafy Kemala. Poté obvykle následuje konstatování, že poté, co došlo k odstranění sultanátu a chalífátu, se prezident pustil do provádění zásadních změn na poli náboženském, politickém i hospodářském. Často bývala skloňována reforma písma a alfabetizační kampaně. V hospodářské otázce se čtenář mohl dočíst o tureckém protekcionismu a snaze o soběstačnost. Z výběru článků, které jsem měl k dispozici, lze vypožorovat i souvislost mezi názvem článku a jeho stylem. Zdaleka nejčastějším pojmenováním byly variace na *Nové Turecko*, případně *Turecko se mění*. Už samotná volba slov jako *nové* či *změna* vypovídá něco o zaujetí pisatele pro věc. I když články nejsou vždy jen pochvalné, takto nazvané texty prostupuje společný étos příznivé změny, neřídka končící konstatováním, že zrod moderního státu pochopitelně provází nejrůznější obtíže, ale že cíl, ke kterému Turci spějí, je chvályhodný. V případě kritičtějších či odmítavých textů autoři častěji volili neutrální titulky jako *K poměrům v Turecku* či *Dnešní Turecko*.

Ne všechny texty se ale nesly ve shrnujícím duchu, mnoho z nich pojednávalo skutečně o jedné aktuální problematice, nejčastěji o hospodářských obtížích nebo vnitropolitické (ale nikoliv reformní) situaci. Na tomto poli je patrná převaha Aloise Musila, jenž disponoval dostatečnými kvalitami k napsání obsáhlého textu k užší problematice. Už z názvů jeho článků je patrné, že jde o analýzy k užšímu tématu. Podrobně psal o mezinárodních souvislostech vzniku Turecka. Věnoval se i kurdské otázce a stavu menšin v Turecku. V několika člancích se vrátil ke starším tématům, například když čtenářům vyličil osudy Mladoturků a jejich reformního pokusu z roku 1908. Alois Musil byl v otázce demokratičnosti Atatürkovy vlády nesmlouvavý. Napsal sice, že žádný vládce si nepřeje posilování opozice, ale poté konstatoval, že „Mustafa Kemal vládne v turecké republice neomezeněji, než kterýkoliv z ruských carů“.¹³⁵

Zaujatost pro věc u samotných exponentů režimu nepřekvapí, vesměs kladné hodnocení nabízejí ale i českoslovenští novináři. Změnu celkového politického rozložení v Malé Asii a založení na tehdejší poměry unikátní republiky novináři oceňují jako skutečný

¹³⁵ Musil, Alois: *Změna vnitřní politiky v Turecku* in: *Venkov*, 4. 11. 1930.

krok směrem k Evropě. Západní hodnoty byly skloňovány už mnohokrát, nyní je poznat, že pro přínaležitost k jinému kulturnímu celku bylo Turecko schopné provést i radikální řez do samotné podoby státního zřízení. Republikánské zřízení celou až do nedávna vlastně nepřátelskou oblast v očích novinářů pozdvihuje. Možná tomu napomohl i fakt, že Turci už neusilovali o obsazení oblasti Balkánu, jako tomu bylo během osmanských časů. Nyní, když už Turci neohrožují evropskou pevninu, v mnoha ohledech povýšili do role národa, jenž má navýsost legitimní právo odstříhnout se od dědictví bývalé monarchie. V tomto ohledu představuje turecká zkušenost vývojovou paralelu k té československé, neboť obě republiky mohly vzniknout právě díky rozpadu tradičních monarchií. Vleklou krizi Osmanské říše a její následný zánik komentoval například již jmenovaný Bohumil Pospíšil na stránkách *Národní politiky*. Vyšel z přeneseného pojmenování Osmanské říše, když napsal, že „staré Turecko, zv. „nemocný muž“, již dávno zemřelo. Narodil se nový Turek, který provedl takové radikální reformy jako žádný jiný stát.“¹³⁶ Z mnoha textů, jež se netají sympatiemi k republikánskému směřování Turecka, je patrná určitá míra pochopení obtížné situace, jež vyplývala ze zděděného osmanským systémem. Pisatelé si všímali veliké rychlosti, s jakou se Turci pustili do demontáže opor starého režimu a místy se neubránili údivu. Jan Rypka, vzděláním rovněž orientalista, v rubrice feuilleton pro *Národní listy* popsal své zážitky z návštěvy jedné z istanbulských nově založených univerzit. Jeho obdiv si vysloužilo úsilí, s jakým se Turci pustili do budování modernizovaného školství. V případě vybavení knihovny si dokonce posteskl: „O kéž by se podobných knih a rukopisů nalézala alespoň polovina v Praze.“¹³⁷ Když přišli na půdu teologické fakulty, překvapilo ho, jak střízlivě vypadá: „Ano, nic romantického tu není – střízlivé učeliště, zcela protichůdné groteskním představám o Orientě.“¹³⁸ Znamení nadhled ukázal J. V. Šmejkal ve svém článku pro *České slovo*. Už první věta překvapí sebekritikou, když praví, že: „U nás pohlíží se stále ještě s despektem na věci orientální.“¹³⁹ Autor dále pokračuje: „Naše netečnost vůči Orientu jeví se u nás jak na poli hospodářském, tak i v žurnalistice. Stále ještě věnuje náš tisk málo místa východním státům, ačkoliv náš lid má o ně, právě pro ten jejich mysticism, mnohdy větší zájem než o západ.“ V následujících pasážích pisatel uvedl, že ze všech

¹³⁶ Pospíšil, Bohumil: *Desáté výročí Kemalova režimu v Turecku* in: *Národní politika*, 3. 1. 1933.

¹³⁷ Rypka, Jan: *Návštěva turecké univerzity* in: *Národní listy* 7. 1. 1922.

¹³⁸ Tamtéž

¹³⁹ Šmejkal, J. V.: *Polsko, Turecko a my* in: *České slovo*, 20. 8. 1926.

slovanských států mají nejužší hospodářské kontakty s Tureckem „bratři Poláci“ a končí v poměrně obvyklém burcujícím duchu: „nějaké podceňování významu Orientu s naší stránky svědčilo by jen o naší krátkozrakosti a připravilo by nás o pěkné peníze“. I když se meziválečná doba nesla ve znamení opouštění starých stereotypních zobrazení, někdy se novináři neubránili a zjednodušující příměr použili. Například Bohumil Pospíšil, který jinak s vývojem v Turecku sympatizoval, v pasáži o hospodářství konstatoval: „Turek je špatný obchodník ... dnes úřady přímo podporují turecké podnikatele a speciální školy vychovávají nový obchodnický dorost. Výsledky těchto snah jsou již znatelné, ačkoliv mentalita pravého Turka se nedá v jedné generaci přemoci.“¹⁴⁰

V meziválečné době dominovalo v textech o Turecku několik hlavních témat. Pomineme-li samotné zakládání a zrod republiky, velická pozornost byla pochopitelně věnována zrušení sultanátu a posléze chalífátu. Funkce sultána představovala po dlouhá desetiletí téměř až stabilní konstantu orientálních krajů. I když se většina článků nesla v neutrálním duchu, v případě vyhnání sultána a později i chalífy lze z některých textů cítit určitou nostalgii. Například v deníku *Čech* se v souvislosti ze zrušením funkce chalífy psalo: „V dějinách Turecka, tak pestrých a pohnutých, nastala jedna z nejpohnutějších period. Ale na konec přece zase není vyloučeno, že se Kemalovi krok jeho zadaří., poněvadž kalifát vzdor víc než tisíciletému svému trvání byl konec konců přece jen dílem lidským a jako takové může zase lidmi býti odstraněno.“¹⁴¹

Pro texty z 20. let byla typická vyšší míra skeptičnosti k celému reformnímu snažení. Dějiny pamatují mnoho podobných pokusů, jež skončily neúspěchem, a u kritičtější naladěných novinářů bylo patrné, že vývoj v Turecku sledovali s rezervou. Z některých článků proto vyzařuje určitá míra pochyb nad budoucností reformních změn, nikde nebylo zaručeno, že zrovna Mustafa Kemal se svou koncepcí uspěje. Reformní politika, která byla ve své svých důsledcích vlastně proevropská, se sice mnoha autorům zamlouvala proto, že přibližovala Turecko jejich chápání modernity (sekulární stát, laické školství a jiné), přesto lze z několika článků vyčíst pochybnosti, zdali se něco podobného podaří uskutečnit i v orientální zemi. Při této příležitosti byla často připomínána analogie s Japonskem v období Meidži, nebo mladoturecké snahy o změnu

¹⁴⁰ Pospíšil, Bohumil: *Desáté výročí Kemalova režimu v Turecku* in: *Národní politika*, 3. 1. 1933.

¹⁴¹ Anonym: *Zrušení kalifátu v Turecku* in: *Čech*, 5. 3. 1924.

režimu. V *Lidových novinách* se přímo psalo, že „revolta Mladoturků z r. 1908 byla proti tomuto pouhou operetou.“¹⁴²

Z celkového pozitivního obrazu Turecka vystupuje několik velmi kritických článků. Ve vyznění jednotlivých článků se jeví jako určující přímo osobnost pisatele a nikoliv redakce. I když například *Národní politika* měla ze všech sledovaných novin asi nejlépe zpracovanou zahraniční rubriku, a tudíž i nejvíce článků o Turecku, nedá se říci, že by v kritičnosti vynikala nad ostatní periodika. Důležitější byly názory samotných autorů, kteří nezdávka psali do různých novin. Věrnost Aloise Musila agrárnickému *Venkovu* byla sice ohromující, přesto několik jeho článků vyšlo i v *Národních listech*. Nejvýraznějším kritikem, kterého se mi podařilo ve zkoumaném množství článků objevit, byl bezpochyby dr. Jaromír Jedlička, odborník v oboru armenologie a gruzinologie.¹⁴³ Jedličkovo odborné zaměření by mohlo vysvětlovat jeho přísně odmítavý až nenávislný postoj k Turecké republice a Turkům obecně, vzhledem k otřesné genocidě, kterou Turci spáchali za první světové války právě na arménském obyvatelstvu. Jelikož Jaromír Jedlička představoval kritický krajní pól v hodnocení reformní politiky Turecka a zároveň byl i odborníkem v orientalistické disciplíně, stojí za to uvést některé z jeho argumentů. Představuje asi posledního novináře, kterého bychom mohli obvinít z náklonnosti k Turkům. V hodnocení režimu na stránkách *Národní politiky* nebral žádné ohledy. Za Kemalovým rozpuštěním parlamentu a vypsáním nových voleb v roce 1931 vidí snahu posílit už tak dosti autoritativní režim. Jak píše: „Jinak by bylo nepochopitelné, proč v zemi, kde panující režim málo se liší od fašistického a parlament jest vlastně shora jmenován, bylo třeba obratu ještě více do prava.“¹⁴⁴ V textu dále tvrdí, že zásluhy na prosazení reformu má hlavně Ismet paša (později İnönü) a Mustafa Kemal je pouze zaštiťuje vlastním jménem. Krátkodobé a neúspěšné povolení opoziční strany podle autora článku povede pouze k utužení režimu. Ke stejné problematice se vrátil v září téhož roku, kdy psal o volbách, při kterých se kontrolovaly odevzdané lístky: „Turecko se po volbách ještě více přiblížilo diktatuře sovětského nebo fašistického režimu.“¹⁴⁵ V podobném duchu se nesl jeho článek pro časopis *Čin*. V úvodu sice chválí některé reformy, ihned ale dodává, že:

¹⁴² Anonym: *Vypuzení Osmanů* in: *Lidové noviny* z 6. 3. 1924

¹⁴³ Údaje pochází z publikace Filipský, Jan a kol.: *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha, Libri 1999. Přístupné online na <http://www.libri.cz/database/orient/>.

¹⁴⁴ Jedlička, Jaromír: *K poměrům v Turecku* in: *Národní politika*, 23. 6. 1931.

¹⁴⁵ Jedlička, Jaromír: *Poměry v Turecku* in: *Národní politika*, 24. 9. 1931.

„Bylo by však chybou spatřovat v těchto snahách západnictví nebo dokonce sympatie k evropské kultuře.“¹⁴⁶ Za skutečný důvod laicizace a přijetí latinky autor vidí budoucí plány na rozšíření Turecka v rámci myšlenky „mongolské širší vlasti“. To vše podle něj zapadá do snahy nalézt či vyfabulovat co nejstarší původ Turků coby prvního národa na zemi, jenž dal vzniknout těm ostatním. Text končí konstatováním, že „Mustafa Kemal jest nejen politický, ale i kulturní diktátor.“ Na poli dobových přispěvatelů do novin, mezi kterými, jak se ukázalo, nechybělo ani několik orientalistů, představoval Jaromír Jedlička vskutku radikálního oponenta Mustafova režimu. Je však nutné si uvědomit, že i on měl podíl na vyvážení jinak spíše pozitivního obrazu, jakého začalo Turecko nabírat až během meziválečné doby. Československý čtenář tak měl možnost sáhnout po textech mnoha kvalit a názorů. Od vyloženě proturecky založených až propagačních článků z pera tureckých autorů působících v Československu přes shrnující, ale stále spíše pozitivní články až po nelichotivé texty podepsané Jedličkovým jménem. Přesto lze shrnout, že z různorodé masy článků vystupují a převládají texty, jež se staví k republikánskému snažení pozitivně.

Za jednu z nejzdařilejších dobových analýz Kemalova režimu považuji článek otištěný na stránkách *Práva lidu* od Gustava Wintera, zahraničního dopisovatele těchto novin a bratra sociálně demokratického poslance Lva Wintera. Ve svém článku „Turecko staré a nové“¹⁴⁷ nebyvale přesně a zdravě kriticky zhodnotil dosavadní vývoj v Turecké republice. Píše, že „Mustafa Kemal paša, tvůrce nového Turecka, bývá někdy přirovnáván k Mussolinimu; špatná to poklona pro muže, jenž se spíš podobá Petru Velikému; reformátor, voják a barbar, který chce ve své civilizační horlivosti přeskočit sto let a věší a střílí ty, kteří mají o pokroku jiné mínění než on.“ Následně vyjmenovává změny, jež se za republiky udály, s konstatováním, že jich je tolik, že ani samotní Turci se v nich pořádně neorientují. Jak autor přiznává, jeho text vznikl po rozhovoru s šéfredaktorem jednoho velkého istanbulského deníku. Ten se mu svěřil, že „tisk je svobodný, ale na přání vlády se vyhýbá některým tématům.“ V souvislosti s nárůstem tureckého nacionalismu zmiňuje, že „menšiny nejsou příliš respektovány ani ve školství ani ve správě a proti velkým světovým řečem vede nový režim úporný boj.“ Na otázku, jak přijímají změny, dostal od lidí na istanbulských ulicích odpovědi buď pochvalné, nebo „chválu mírněnou výtkami, že Kemal paša nerespektuje dosti

¹⁴⁶ Jedlička, Jaromír: *Dnešní Turecko* in: *Čin* 29. 6. 1933.

¹⁴⁷ Winter, Gustav: *Turecko staré a nové* in: *Právo lidu*, 26. 7. 1928.

náboženského citu“. Dále autor poznamenává, že „republika je stále v rukou svého stvořitele“ a jemu jako cizinci nejvíce vadil „nedůtklivý turecký nacionalismus“.

3.4 K pojmenování Mustafy Kemala

V souvislosti s prezidentovým jménem se objevovala a objevuje celá škála označení. Od těch lichotivých jako osvoboditel Turecka a reformátor přes střízlivě neutrální jako pokrokář s autokratickými sklony až po vyloženě negativní označení diktátor. S patrně nejkontroverznějším pojmenováním přišel již zmíněný Jaromír Jedlička. Když popisoval odstranění Fethiho beje, neodpustil si poznámku, že „od té doby zůstali na politické scéně dva soupeři, soluňský žid Mustafa Kemal a zrádce svého kmene, malattijský Kurd Ismet paša.“¹⁴⁸ Současný arabista Zdeněk Müller Atatürkův židovský původ razantně vyvrací. Přesto se teorie hledající spiknutí takzvaných dönmeů, tedy původně židovských konvertitů k islámu¹⁴⁹, dodnes objevují.

Při hodnocení přínosu prezidenta Atatürka částečně závisí na pozici každého mluvčího, částečně na samotné tematice daného článku. I novinové texty, které se k reformám staví pozitivně, zaujímají k problematice potlačování opozice negativní postoj. Příkladem budiž Miloš Baláš, autor pochvalného článku *Nové Turecko*. V pasáži pojednávající o odpůrcích režimu přiznává, že zejména starší generace se proti novotám stavěla odmítavě. Prezidentovu reakci se nesnažil bagatelizovat, napsal přímo, že „Kemal paša zlomil násilím tento odpor a diktátorskou mocí uvedl reformy v život“.¹⁵⁰ V závěru se nicméně vrátil ke chvále, když přiznal, že díky Kemalově silnému vedení mohl turecký stát vůbec vzniknout. Podobně laděný je i delší bilanční text v časopise *Oasa* z pera A. Mihulky. Článek znovu prostupují sympatie vůči reformní politice a celkovému směru, kterým se Turecko ubírá. První skutečná výtká přichází až v závěru, kdy se autor dostal k ožehavé otázce opozice. Pak konstatoval, že „Kemal paša zlomil každý odpor velmi bezohledně, ale nyní, po desíleté vládě, může se vykázat skutečným úspěchem: Turecká republika už není bezmocnou hříčkou

¹⁴⁸ Jedlička, Jaromír: *K poměrům v Turecku* in: *Národní politika*, 23. 6. 1931.

¹⁴⁹ Müller, Zdeněk: *Islám a islamismus*, Praha, Academia 2010, s. 214. Problematice dönmeů se věnuje v celé kapitole 9.

¹⁵⁰ Baláš, Miloš: *Nové Turecko* in: *Národní osvobození*, 4. 11. 1933.

evropských mocností...¹⁵¹ Z hodnocení československých novinářů znovu vystupuje úsloví o účelu světícím prostředky. Na jedné straně si byli vědomi, že cesta, po které se Turecko ubírá, je možná klikatá, ale o smyslu celého snažení více méně nepochybovali. Z jejich textů je patrná určitá míra sympatie k celé proevropské politice, pozitivně hodnotili fakt, že se Turecko obrátilo právě k evropským hodnotám, místo toho, aby posílilo svou pozici v muslimském světě. Už jednou jmenovaný Miloš Baláš dokonce o Turecku napsal, „že je nejzdravějším státem na východě.“¹⁵²

V otázce výjimečného postavení a zásluh prvního prezidenta o celou reformní politiku rovněž nepanovala shoda. V souvislosti s odhalením chystaného atentátu ve Smyrně se v *Tribuně* objevil text, který se vyjádřil k možnosti, že by atentátníci uspěli, poměrně jednoznačně: „Turecko by se stalo jevištěm domácí války, a ježto ztěží (sic!) by se byl našel rovnocenný Kemalův nástupce, bylo by došlo k všeobecnému rozvratu.“¹⁵³ Většina dobových článků skutečně ztotožňovala reformní politiku Turecka přímo s osobou prezidenta Atatürka. Otázkou zůstává, zda to nebylo způsobeno spíše jeho naprostou dominancí ve všech odvětvích politického a společenského života v Turecku, kdy si prezident přivlastnil výsledky práce nejrůznějších odborných komisí a rad. Na druhé straně již jmenovaný Jaromír Jedlička píše, že skutečné zásluhy na reformním procesu má Ismet paša. „Mustafa Kemal propůjčuje jen své jméno, jsa příliš zaneprázdněn svým požitkářským životem po způsobu dřívějších sultánů a svým úsilím panovati bez odpůrců.“¹⁵⁴

Z nezastupitelné role denního tisku za první republiky, jak bylo nastíněno v úvodu práce, vyplývá, že se významnou měrou podílel na budování obrazu Turků v meziválečném Československu. Pokud bych měl parafrázovat tři časové roviny, jak je rozvrhl Fernand Braudel ve své práci *La Méditerranée*, o rovině nejrychleji plynoucích politických událostí informovaly téměř až monopolně právě noviny a časopisy. Pochopitelně, že zde byly k dispozici i další zdroje – osobní či sdílené zážitky a zkušenosti – ty se ale nedostaly zdaleka k takovému množství příjemců jako novinové texty. V případě cestopisů a knih obecně zase musíme vzít v potaz časové zpoždění, se

¹⁵¹ Mihulka, A.: *Turecká republika oslavuje deset let svého trvání* in: *Oasa*, č. 1 z roku 1933.

¹⁵² Baláš, Miloš: *Ze země největší revoluce* in: *Večer*, 18. 11. 1935.

¹⁵³ Anonym: *Na ochranu Kemalova režimu v Turecku* in: *Tribuna*, 18. 7. 1926.

¹⁵⁴ Jedlička, Jaromír: *K poměrům v Turecku* in: *Národní politika* 23. 6. 1931.

kterým vycházejí.¹⁵⁵ Dobové novináře tak můžeme vidět i jako hlavní konstruktéry obrazu Turecka v dobovém diskursu. Ke shrnutí novinové reflexe lze pro začátek konstatovat, že ze zkoumaného množství článků vystupuje obraz Turecka v jiném světle, než tomu bylo doposud. I když oblast Malé Asie nestála v centru zájmu dobových novin, měli čtenáři možnost alespoň několikrát do roka si o dění v Turecku přechíst poměrně zdařilé analýzy. Většinu zpráv spojoval pozitivní nádech nového začátku, tedy budování republiky od základů, což byl ostatně pocit blízký i čtenáři jen o něco málo staršího Československa. Konkrétní události demontáže starého režimu úzce provázaného s náboženstvím sice nekorespondoval s děním ve střední Evropě, ale už samotná přítomnost orientální republiky a nikoliv určité formy parlamentní monarchie Turecko vydělovala z oblasti Blízkého východu a mentálně ho přiblížila k Evropě. Za další důležitý bod považuji odstranění islámu z pozice státního náboženství. Stav, který panoval za starého režimu, totiž často vedl k tomu, že průměrně informovaný obyvatel nemuslimské Evropy často ztotožňoval muslimskou víru s tureckou či osmanskou národností. V jeho očích byla odlišnost ve víře natolik určující, že ji obvykle nadřadil nad všechny ostatní kvality a kritéria hodnocení odlišného. Zajímavé je, že pouze u výjimečně kritického Jaromíra Jedličky jsem objevil srovnání se sultánem, které se jinak přímo nabízelo. Mnohem častěji byl Mustafa Kemal srovnáván s Mussolinim i jinými (evropskými) autokraty. V jistém smyslu to můžeme chápat i jako svébytný signál, že Turecko opravdu překonalo stereotyp Osmanské říše. Nebyl důvod srovnávat Atatürka se sultánem, když se nabízela vhodnější paralela s evropským diktátorem.

¹⁵⁵ Pro úplnost je třeba přiznat, že i některé články v novinách vycházely s notným zpožděním.

4 Závěr

Stereotypní nazírání na oblast Orientu pochopitelně není možné odstranit během několika málo let, přesto lze konstatovat, že obraz Turků, ať už v diplomatických pramenech, ale hlavně v dobovém tisku, dosáhl během 20. a 30. let značného posunu. Za hlavní důvod považují samotné založení republiky. Z tohoto úhlu pohledu následuje Turecko podobného osudu jako samotné Československo. Oba jinak geograficky vzdálené státy vznikly po rozpadu tradičních, dlouhotrvajících monarchií, jejichž osud zpečetila první světová válka. A rovněž oba národy, československý i moderní turecký¹⁵⁶ byly výsledkem rozpadu mnohonárodnostních říší. Státní zřízení v podobě republiky a zejména viditelná snaha o sekularizaci napomohly přiblížení oblasti Malé Asie blíže k chápání Středoevropana. V tomto ohledu Turci rovněž naznačili své proevropské směřování. Od čtenářů denního tisku první republiky nebylo možné očekávat detailní znalosti poměrů v muslimském světě, vzhledem k poměrně malému zájmu samotných periodik o orientální problematiku. Právě Turecko ale z oblasti muslimského světa pro své republikánské zřízení svým způsobem vyčnívalo, a ačkoliv naprostá většina jeho obyvatel zůstala islámu věrná i nadále, snaha reformátorů o rozchod s tradicí náboženského státu byla přijímána jako vědomý krok směrem k evropskému pojetí moderního státu.

Reformní politika Mustafy Kemala si získala sympatie mnoha novinářů, kteří svůj pohled tlumočili čtenářům dobového tisku. I když z novinových článků nelze zrekonstruovat dobové veřejné mínění o Turecku, lze alespoň konstatovat, že minimálně výchozí pozice Turků byla mnohem lepší než v předválečné době. Zprávy v novinách se až na výjimky nesly v pozitivním duchu a průměrný čtenář měl možnost přehodnotit svůj dosavadní pohled. Jeden z hlavních důvodů negativního obrazu Turků, totiž jejich přítomnost na Balkáně, se založením republiky v podstatě mizí. Turecko, které doposud představovalo téměř až modelový typ země, jež byla používána v přirovnáních a odsuzujících frázích, se postupně zbavovalo své osmanské minulosti. Vzhledem k republikánské formě vlády, jež se zde ujala, bylo náhle obtížnější tyto stereotypy a zjednodušující pohledy uplatňovat. Založením republiky celá věc neskončila, ale naopak začala. První léta existence nového tureckého státu na stránkách

¹⁵⁶ Záměrně jsem použil adjektivum *moderní*, abych odlišil poválečnou tureckou identitu od domnělé či skutečné turecké identity ještě před příchodem Osmanů.

tisku i v diplomatických pramenech doprovázel určitý pocit nedůvěry, zda projekt republiky vůbec uspěje. Jak reformní politika pokračovala, bylo zřejmé, že změny se dotýkají skutečných základů fungování turecké společnosti a zbavují ji osmanských zvyků a tradic. Turci tím dali Evropě vědět, že dělají co nejvíce proto, aby je Evropa začala považovat za rovnocenné partnery. Stinnou stránkou reformní politiky zůstává nadále nekompromisní přístup, s jakým byla uskutečňována. I jindy proreformní novináři si všímali potlačování opozičních či tradicionalistických názorů. Někteří novináři celou věc omlouvali tím, že cíl reformu je dostatečně chvályhodný, jiní neváhali Mustafu Kemala označit za diktátora. Faktem zůstává, že Atatürk sice založil republiku, ale jejímu politickému životu dominoval až do své smrti. Skutečná pluralita i v oblasti politických stran tak přišla až s jeho nástupcem Ismetem İnönü.

5 Prameny a literatura

1. Prameny

a) Archivní fondy

Archiv Ministerstva zahraničních věcí:

Politické zprávy Cařihrad 1922–1926

Politické zprávy Ankara 1927–1938

III. sekce zpravodajská

IV. sekce národohospodářská

Národní archiv:

Výstřižkový archiv MZV

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea

b) Tisk

Čech, 1924

České slovo, 1924–1927, 1932

Československá republika, 1923

Čin, 1933

Lidové listy, 1935

Lidové noviny, 1924, 1925, 1935

Národní listy, 1922, 1927, 1933

Národní osvobození, 1931, 1933

Národní politika, 1924, 1930–1933

Oasa, 1933, 1934

Právo lidu, 1928

Širým světem, 1929, 1933, 1934, 1942

Tribuna, 1926

Večer, 1935

Venkov, 1920, 1923–1931, 1933, 1934, 1938

2. Literatura

a) Monografie

BEČKA, Jiří, MENDEL, Miloš: *Islám a české země*, Olomouc, Votobia 1998.

BOROVÍČKA, Michael: *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada cestovatelství*. Praha; Litomyšl, Paseka 2010.

DURMAN, Karel: *Blízký východ ve světové politice 1918–1959*, Praha, Nakladatelství politické literatury 1966.

FILIPSKÝ, Jan: *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha, Libri 1999.

GOMBÁR, Eduard: *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha, Karolinum 1999.

HOURLANI, Albert: *Dějiny islámského světa*, Praha, NLN 2010.

KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky. Díl I.*, Praha, Libri 2003

KEISER, Klaus., NEUMANN, Christoph K.: *Dějiny Turecka*, Praha, NLN 2010.

KLÉGR, Aleš, ZIMA, Petr: *Svět jazyků*, Praha, Albatros 1989.

KOBLAS, Oldřich: *Alois Musil zvaný Músa ar Rueili*, Brno, Akademické nakladatelství CERM 2003.

KROPÁČEK, Luboš: *Duchovní cesty islámu*, Praha, Vyšehrad 1993.

KŘIKAVOVÁ, Adéla: *Islám a skutečnost*, Brno, Baset 2002.

- KUBÍČEK, Jaroslav: *Noviny České republiky. Část 2. Přehledy, rejstříky*, Brno, Lector benevolus 2004.
- MALEČKOVÁ, Jitka: *Úrodná půda. Žena ve službách národa*, Praha, ISV 2002.
- MÜLLER, Zdeněk: *Islám a islamismus. Dilema náboženství a politiky*, Praha, Academia 2010.
- MÜLLER, Zdeněk: *Islám*, Praha, Svoboda 1997.
- MUSIL, Alois: *Most do Asie. Nové Turecko*, Praha, Melantrich 1940.
- PALMER, Alan: *Úpadek a pád Osmanské říše*, Praha, Panevropa 1996.
- PEČENKA, Marek., LUŇÁK, Petr a kol.: *Encyklopedie moderní historie*, Praha, Libri 2009.
- PIRICKÝ, Gabriel: *Turecko*, Praha, Libri 2006.
- PRAVEC, Karel: *Kemal Atatürk*, Praha, Svoboda 1967.
- PRAVEC, Karel: *Turecko*, Praha, Svoboda 1966.
- PRICE, Glanville a kol.: *Encyklopedie jazyků Evropy*, Praha, Volvox Globator 2002.
- SHAW, Stanford Jay: *History of Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume II.*, Cambridge, Cambridge University Press 2002.
- SCHULZE, Reinhard: *Dějiny islámského světa ve 20. století*, Brno, Atlantis 2007.
- VESELÁ, Zdenka, ZIMOVÁ, Naděžda, HŘEBÍČEK, Luděk: *Společenské myšlení v Turecku*, Praha, Orientální ústav ČSAV 1985.
- VESELÁ, Zdenka: *Novověké dějiny Turecka. Díl I.*, Praha, SPN 1966.
- VESELÁ, Zdeňka: *Turecká republika*, Praha, Svoboda 1984.
- WANNER, Jan: *Krvavý zrod moderního Turecka. Ankara mezi Londýnem a Moskvou*, Praha, Libri 2009.
- ZÜRCHER, Eric J.: *Turkey. A Modern History*, London, I. B. Tauris 2004.

b) Studie a články

GOMBÁR, Eduard: *Zánik osmanského impéria* in: BÁRTA, Miroslav, KOVÁŘ, Martin: *Kolaps a regenerace*, Academia, Praha 2011.

KLUSÁKOVÁ, Luďa, SOBOTKOVÁ, Hana: *Oriental or European Identity? Modernization and Balkan Towns in Czech Popular Discourse* in: KLUSÁKOVÁ, Luďa (ed.): *„We and „The Others“*, Praha, Karolinum 2004.

MIKULKA, Radek: *Hledal pravdu v širé poušti* in: *Historický obzor* 1993, roč. 4., č. 6.

PABIAN, Petr: *Islam in Czech Travel Literature of the Nineteenth Century* in: KLUSÁKOVÁ, Luďa (ed.): *„We and „The Others“*, Praha, Karolinum 2004.